

Antoni Pelczyk

Ewolucja założeń programowych Wielkopolskiego Parku Etnograficznego

Studia Lednickie 6, 287-323

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ANTONI PELCZYK
Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy

EWOLUCJA ZAŁOŻEŃ PROGRAMOWYCH WIELKOPOLSKIEGO PARKU ETNOGRAFICZNEGO¹.

*Ten lepiej ujrzy rzecz, gdy ujrzy,
jak się ona rozwijała*
(Arystoteles)

Idea budowy Wielkopolskiego Parku Etnograficznego (muzeum typu skansenowskiego) jest stosunkowo młoda bowiem sięga schyłku lat czterdziestych dwudziestego wieku. Genetycznie można ją powiązać z ogólnopolską dyskusją, jaka toczyła się w latach 1948 – 1966, nad celowością i sposobem organizacji tego typu muzeów w naszym kraju.

W dyskusji tej padło wiele głosów wyrażających przekonanie, że środowisko zajmujące się tym problemem nie ma żadnego doświadczenia w praktycznym realizowaniu muzeum skansenowskiego, ponieważ muzeum takie nigdy właściwie nie było realizowane w Polsce (por. Protokół z XIX Zjazdu Związku..., 1948, s. 76)². W tym miejscu należy jednak podkreślić, że teza ta nie negowała indywidualnych osiągnięć Izzydora Gulgowskiego (Wdzydze Kiszewskie) i Adama Chętnika (Nowogród Łomżyński) w organizowaniu przez nich muzeów (wg niektórych pierwszych skansenów na ziemiach polskich), których założenia w pewnym stopniu nawiązywały do idei muzeów typu skansenowskiego, ale tak do końca nigdy nimi nie były, pozostając jedynie specyficznie zobrazowaną „wypowiedzią” regionalizmu.

Tocząca się dyskusja wykazała ponadto, że jej uczestnicy mają dobrą orientację w historii, strukturze, typologii i celach europejskiego, szczególnie skandynawskiego, muzealnictwa skansenowskiego. Orientacja ta wynikająca z bezpośredniej lub pośredniej znajomości konkretnych placówek europejskich nie pozostawała obojętna wobec podejmowanych, w różnych regionach Polski, przedsięwzięć zmierzających do utworzenia muzeów skansenowskich w naszym kraju. Szczególnie ujawniło się to, w pierwszych projektach, w których dominowały koncepcje zastosowane przez skandynaw-

¹ Tekst ten poświęcam pamięci dra Stanisława Błaszczyka (1906 – 1989) w 10 rocznicę Jego śmierci, w 25 rocznicę rozpoczęcia budowy WPE w Dziekanowicach i w 30 rocznicę podjęcia decyzji o budowie skansenu wielkopolskiego w Poznańskim, którego do końca Swojego życia był wytrwałym propagatorem.

² K. Zawistowicz-Adamska jeszcze w 1966 roku ubolewała, iż „Polskie osiągnięcia w zakresie muzeów skansenowskich są zawstydzająco skromne ...” (1966, s. 25).

skie, a później i rumuńskie muzea, powołujące skanseny, zazwyczaj, jako swoje oddziały, których koncepcje programowe charakteryzowały się m. in.

1. Gromadzeniem maksimum budowli z różnych środowisk na określonej (na ogół) niewielkiej przestrzeni (przeważnie o charakterze parkowym w granicach lub w pobliżu dużego miasta) bez próby odtworzenia ich krajobrazu własnego.

2. Dominacją czynników estetycznego i historycznego (preferencja dla obiektów najstarszych o dużym stopniu aryzmu) nad czynnikiem typowości.

3. Atomizacją obiektu architektonicznego poprzez uznawanie go za podstawową jednostkę ekspozycyjną (zabytek sam w sobie), a zarazem swoistą „gablotę muzealną”, w której wystawione artefakty kultury mają tworzyć zbliżony obraz tradycyjnej kultury danego regionu.

4. Preferowaniem budowy skansenu centralnego połączonego z ogólnokrajowym muzeum etnograficznym.

Ostatecznie, tę pierwszą naukową dyskusję na temat skansenów wieńczą konkretne efekty m. in. 1) postulowanie przez I Ogólnopolski Zjazd Konserwatorów (Kraków, 1952) potrzeby budowy regionalnych parków etnograficznych (I. Mangelowa, 1952, s. 286); 2) oddelegowanie przez Centralny Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków przedstawiciela Polski (prof. dr K. Piwocki — dyrektor Muzeum Kultury i Sztuki Ludowej w Warszawie) na europejską konferencję ICOM-u, (Kopenhaga, Åarhus, Sztokholm, 5 – 9 lipca 1957) w sprawie muzeów pod otwartym niebem; 3) powołanie (1966 r.) Zespołu Doradczego d/s. Parków Etnograficznych i Budownictwa Drewnianego przy Zarządzie Muzeów i Ochrony Zabytków; 4) ogłoszenie w 1966 roku Memoriału, w którym zwrócono się z apelem do „działaczy terenowych, przedstawicieli administracji, organizacji społecznych, ludzi nauki i wszystkich miłośników kultury ludowej o pomoc dla istniejących już w załączkach parków etnograficznych i popieranie wszelkich inicjatyw zmierzających do tworzenia nowych muzeów tego rodzaju...” (Memoriał..., 1966, s.11); 5) odstąpienie od idei budowy parku centralnego; 6) zaproponowanie (choć dyskusyjne) sieci i zasięgu regionalnych parków etnograficznych, prezentujących obszary geograficzno-etnograficzno-historyczne, wśród których, dla Wielkopolski, na miejsce lokalizacji wyznaczono Poznań ewentualnie jego okolice (por. Wł. Jeż-Jarecki, 1966, s. 45 i n.) (zob. ryc. 1).

Zatem, ta pierwsza, tak szeroko i interdyscyplinarnie prowadzona, dyskusja dała silny bodziec do kontynuowania budowy istniejących już parków etnograficznych bądź podjęcia starań o jej rozpoczęcie w różnych regionach kraju.

W Wielkopolsce, wśród propagatorów budowy wielkopolskiego muzeum skansenowskiego szczególnie wyróżnił się dr St. Błaszczak (1906 – 1989), który w dniu 21 czerwca 1953 roku (rok przed II Ogólnokrajowym Zjazdem Konserwatorów w Poznaniu) wyraził tę ideę w Memoriale skierowanym do Dyrekcji Muzeum Narodowego w Poznaniu, proponując lokalizację skansenu w Poznaniu nad Cybiną (Archiwum MPP, Memoriał ..., 1953). Adresat tego memoriału nie był tu przypadkowy, gdyż pracownicy tegoż Muzeum już wcześniej zakładali, w planach związanych z organizacją ekspozycji etnograficznej, możliwość urządzenia przyszłego skansenu na terenie oraz w pobliżu zabytkowego zespołu pałacowo-parkowego w Rogalinie³. W obu przypad-

³ Na początku 1949 roku zapadła decyzja o zlokalizowaniu działu etnograficznego w gmachu Galerii Raczynskich w Rogalinie, a już 24 lipca tego samego roku otwarto tu stałą ekspozycję etnograficzną.

kach mamy tu prostą analogię do tradycji skandynawskich, które: 1) preferowały powoływanie muzeów skansenowskich przez duże muzea wielodziałowe lub etnograficzne, dla których skansen był przedłużeniem tradycyjnej (gablotowej) ekspozycji etnograficznej w plenerze (np. Nordiska Museet w Sztokholmie lub Dansk Folkemuseet w Kopenhadze), zaś one same stanowiły dlań bazę naukowo-techniczną; 2) lokowały skansen w dużym mieście, w pobliżu swojej siedziby lub w autentycznym założeniu parkowym (np. Byggningsafdeling w Rosenborg Hafe — Kopenhaga, późniejsze Frilandsmuset w Sorgenfri pod Kopenhagą lub Norsk Folkemuseum w Oslo-Bygdøy).

W memoriale dra St. Błaszczyka szczególnie uwidacznia się Jego determinacja w podkreśleniu znaczenia i roli krajobrazu przy lokalizacji przyszłego skansenu. Uzasadniając wybrany przez siebie teren między Antoninkiem a Małą pisze: „*Krajobrazowo teren w okolicy Kobylepole należy do najpiękniejszych na obszarze Poznania, a jego ukształtowanie umożliwi szeroko zaprojektować ramy skansenu (...). Przepływająca przez obszar ten rzeka Cybina umożliwi stworzenie naturalnych stanowisk dla takich obiektów jak folusz czy młyn wodny ...*” widzimy tu, że jest on daleki od tworzenia sztucznych sytuacji, kiedy to np. młyny wodne lokowane są na terenach bezwodnych, ale też bardzo bliski realizmowi (prawdzie historycznej), kiedy sugeruje by przy lokacji młyna wykorzystać te miejsca, w których już młyny wodne stały (Archiwum MPP, tamże, s. 1).

Jednocześnie, jak większość osób zainteresowanego środowiska, przekonany jest o słuszności lokalizacji skansenu w mieście przy centrach naukowych. Przekonanie to argumentuje: „*Jest rzeczą bardziej niż oczywistą, że skansen w pobliżu centrum miasta, łatwo dostępny i pozostawać mogący w stałym bezpośrednim kontakcie z działem Etnograficznym Muzeum Narodowego w Poznaniu, z katedrami Studium Historii Kultury Materialnej Uniwersytetu Poznańskiego, z Urzędem Konserwatorskim, wreszcie z Polskim Towarzystwem Ludoznawczym będzie w właściwy sposób spełniać swe zadania naukowe i dydaktyczne*” (Archiwum MPP, tamże, s. 1).

Dalej dr St. Błaszczyk przedstawia misję muzeum — swoistą deklarację programową, w której określa, że skansen „... winien (...) mieć charakter regionalny, ściślej mówiąc — wielkopolski, winien odtwarzać obraz architektoniczny tutejszej wsi na przykładach **typowego** (podkr. moje) budownictwa ludowego wybranego z wielu stron Wielkopolski” (Archiwum MPP, tamże, s. 2). Zatem autor odrzuca tu pierwszeństwo czynników: chronologicznego i estetycznego na rzecz typowości. W dalszej części owego programu ukazuje model muzeum skansenowskiego, którego zadaniem ma być odtworzenie kultury ludowej w jej historycznej ciągłości od czasów wczesnodziejowych a nawet neolitycznych do okresu bezpośrednio następującego po uwłaszczeniu. By to osiągnąć autor nie wyklucza rekonstrukcji nieistniejących już obiektów. W ten oto, wg autora, sposób „...w połączeniu z położonym nad tąże Cybiną ośrodkiem kryształizacyjnym państwowości polskiej, tj. z Ostrowem Tumskim i Śródka ...” powstałby obraz historycznej ciągłości kultury regionu. Musimy tu przyznać, że choć koncepcja rekonstrukcji lub kopii obiektów nowożytnych a nawet mniej lub bardziej prawdopodobnych rekonstrukcji archeologicznych czy też ciągów ewolucyjnych stosowana była już wcześniej, w kilku muzeach skansenowskich Europy (Kulturhistoriska Museet, Bunge-Gotland, 1906; Freiluftmuseum der Provinz Ostpreussen, Königsberg-Hohenstein/Olsztynek, 1913; De gamle Landsby, Hjerl-Heide, 1930; De Sandvigske Samlin-

ger-Maihaugen, Lillehamer, 1904) to proponowana tu jej skala, w swoim rozmachu, jest daleka od dotychczas stosowanej. Możliwe, że myśl ta, o czy sam autor wspomina (Archiwum MPP, tamże, s. 2), była inspirowana dyskusją z prof. dr. Zdz. Kępińskim (historykiem sztuki) działającym (w l. 1947 – 1952) w Kierownictwie Badań nad Początkami Państwa Polskiego, późniejszym (w l. 1956 – 1966) dyrektorem Muzeum Narodowego w Poznaniu.

Przedstawiony memoriał na nowo „ożywił” działania zmierzające do powołania skansenu wielkopolskiego, których „oddolnym sprawcą” pozostał nadal St. Błaszczyk. Jeszcze w tym samym roku Wojewódzki Konserwator Zabytków w Poznaniu zwołał komisję składającą się z przedstawicieli Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, Muzeum Narodowego w Poznaniu i Katedry Etnografii Uniwersytetu Poznańskiego, która podczas wizji lokalnej pozytywnie zaakceptowała wskazany teren nad Cybiną.

W następnym roku (1954) miały miejsce dalsze, znaczące wydarzenia dla tej idei. Pierwsze to II Ogólnokrajowy Zjazd Konserwatorów w Poznaniu, na którym zwrócono uwagę na możliwości ochrony obiektów budownictwa wiejskiego *in situ*. Przedstawione przez dr H. Pieńkowską dotychczasowe dokonania i założenia upowszechnienia tej formy ochrony przez Urząd Konserwatorski w Krakowie, „posiały” zwątpienie lokalnej prasy w sens budowy wielkopolskiego skansenu. Na łamach tej prasy czytamy: „Należy się (...) zastanowić, czy muzeum skansenowskie spełni pokładane nadzieje zabezpieczenia sztuki budowniczej (...). Czy nie lepiej byłoby wskazać na terenie województwa poznańskiego niektóre cenniejsze obiekty budownictwa ludowego i otoczyć je szczególną opieką? Uzyska się przez to «żywe» okazy sztuki, autentyki budownictwa ludowego?” (Ochrona architektury ..., 1954, s. 4). Drugim ważnym wydarzeniem była zorganizowana (3. 12. 1954), w ramach akcji wyborczej Komitetu Frontu Narodowego, publiczna dyskusja na temat zagospodarowania przestrzennego terenów nad Cybiną, na których m. in. poznańskie środowisko skansenotwórcze postulowało budowę skansenu w Poznaniu. Kolejnym godnym odnotowania faktem jest też to, że pod koniec tegoż roku Muzeum Narodowe, mobilizowane przez Zakład Zieleni Miejskiej — gospodarza terenów nad Cybiną, przygotowuje wniosek do Centralnego Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków w Warszawie o udzielenie kredytu na opracowanie dokumentacji projektowanego w Poznaniu skansenu.

To ostatnie przedsięwzięcie kończy pierwszy etap poznańskiej dyskusji, okres w którym dużo uwagi poświęcono poznańskiemu skansenowi, ale do realizacji projektu jednak nie doprowadzono a nawet nie określono jej żadnym terminem. Przyczyn tego stanu rzeczy możemy podać wiele, m.in.

- powojenne trudności finansowe kraju,
- zaangażowanie władz i służb konserwatorskich w usuwaniu śladów zniszczeń wojennych (zgodnie z Uchwałą Prezydium Rady nr 666 z dn. 20. sierpnia 1955 r., Monitor Polski Nr 92, poz. 1189),
- centralizacja muzealnictwa, w 1950 roku wszystkie muzea zostały upaństwowione i objęte budżetem centralnym⁴,

⁴ Z centralizacją związana była struktura organizacyjna oparta o tzw. muzea okręgowe, których zasięg działania pokrywał się z granicami województw. Funkcję muzeum okręgowego powierzano zazwyczaj najważniejszej placówce na danym terenie, w przypadku Poznańskiego było to Muzeum Narodowe w Poznaniu (za K. Małinowskim, 1966, s. 22).

- nie wypracowanie przez Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków koncepcji rozwoju i roli regionalnego muzealnictwa skansenowskiego w Polsce,
- niewielkie zainteresowanie władz ochroną drewnianego budownictwa wiejskiego,
- brak zinstytucjonalizowanych działań na szczeblu regionalnym, inicjatywa Muzeum Narodowego była marginalna, gdyż w tym czasie borykało się ono z kosztowną odbudową i adaptacją głównych gmachów muzealnych (por. K. Malinowski, 1966, s. 28),
- niedojrzałość samego projektu realizacji skansenu.

Do kontynuacji, przez środowisko poznańskie, aktywniejszej dyskusji o skansenie wielkopolskim, doszło dopiero 23 stycznia 1958 roku w czasie sesji, poszerzonej Rady Konserwatorskiej, zorganizowanej przez J. Łomnickiego — (w l. 1954 – 1968) Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu. Przedmiotem spotkania, na którym referat programowy wygłosił prof. dr J. Burszta, był *Program ochrony zabytków etnograficznych i ludowych woj. poznańskiego*. W zorganizowanej sesji obok stałych członków Rady Konserwatorskiej udział wzięli m. in. poznańscy etnografowie: J. Burszta, T. Wróblewski, M. Frankowska, St. Błaszczyk oraz goście z Warszawy: profesorowie I. Tłoczek i K. Piwocki. (Archiwum MPP, Notatki ..., 1958). W dyskusji tej, gdzie na plan pierwszy wysunął się problem konserwatorskiej klasyfikacji i ochrony zabytków kultury ludowej nie omieszkało poruszyć również zagadnień dotyczących budowy skansenu, o której w latach 1955 – 1957, mimo wskazania nowej lokalizacji pod Osową Górą na skraju Wielkopolskiego Parku Narodowego, nie wiele dyskutowano. W tej sytuacji pojawiły się nadzieje na efektywniejsze działania, w czym także utwierdzały ostatnie wydarzenia w kraju dotyczące organizacji skansenów. Mam tu na uwadze: 1) upowszechnienie przez K. Piwockiego Deklaracji ICOM-u z 1957 roku o muzeach na otwartym powietrzu; 2) decentralizację administracji państwowej (1957 r.) przez co zwiększyło się zainteresowanie Prezydiów Rad Narodowych dla działalności placówek muzealnych znajdujących się na ich terenie; 3) zainteresowanie służb konserwatorskich ochroną budownictwa wiejskiego oraz ich bezpośrednią inicjatywę w tworzeniu skansenów regionalnych (Zubrzyca Górna, Chorzów, Sanok) (por. J. Czajkowski, 1989, s. 146 i n.).

Wracając do wspomnianej sesji, w której wzięło udział dość duże i kompetentne grono osób, stawiających sobie pytanie: *Czy idea skansenu będzie w Wielkopolsce popularna?*, godne odnowienia są: wstępne zaakceptowanie lokalizacji skansenu w parku narodowym pod Osową Górą oraz postulaty sformułowane w formie wniosków, wg których należą m. in.

- powołać kustosa, który koordynowałby przedsięwzięciami zajmującymi się bezpośrednią realizacją skansenu,
- opracować (nie określono przez kogo i na jakim szczeblu) statut muzeów skansenowskich uwzględniający przeznaczenie dochodów na własne cele,
- zwrócić uwagę na miasteczka wielkopolskie, bowiem to w nich zachowała się jeszcze kultura wsi wielkopolskiej,
- określić konkretne zadania dla instytucji współpracujących np. placówek naukowo-badawczych.

W kilka dni później St. Błaszczyk i T. Wróblewski nawiązali współpracę z członkami Komisji zagospodarowania przestrzennego (mgr inż. Wł. Coftą oraz inż. A. Czarto-

ryskim) Rady Naukowej Wielkopolskiego Parku Narodowego (dalej W.P.N.), którzy akceptowali lokalizację skansenu przy dworcu w Osowej Górze), a także widzieli możliwość współpracy pomiędzy W.P.N. a skansenem. Mimo to, problem lokalizacji pozostawał nadal otwarty, tym bardziej, że prof. Zdz. Kępiński opowiadając się za ochroną budynków najcenniejszych pod względem formy i zachowania, a także będąc przekonany, że w przyszłości uda się zrekonstruować kilka obiektów archeologicznych i wczesnodziejowych, radzi dr. St. Błaszczycowi by nie rezygnował z terenów nad Cybiną. Jakby tego było mało pojawiają się dalsze propozycje ewentualnej lokalizacji skansenu: 1) w Strzeszynie; 2) na zachód od Mosiny; 3) nad kanałem mosińskim przy przeprawie promowej; 4) w Rogalniku; 5) w Łęczycy, 6) w Wierzenicy. Zatem miejsce budowy skansenu pozostaje nadal sprawą otwartą, choć miesiąc później, na konferencji u Konserwatora Wojewódzkiego, St. Błaszczyk, T. Wróblewski i J. Łomnicki dochodzą do przekonania, że w ramach działalności Urzędu Konserwatora oraz na podstawie decyzji podejmowanej kolegiąlnie istnieje możliwość przenoszenia na teren Wielkopolskiego Parku Narodowego pojedynczych obiektów architektury ludowej (Archiwum MPP, Notatki ..., 1958). Świadczyć to może o wielkiej determinacji uczestników konferencji, bowiem jest wielce prawdopodobne, że zamiarem zainteresowanych było rozpoczęcie budowy skansenu metodą faktów dokonanych bez wcześniejszego określenia organu założycielskiego i statutu przyszłej placówki. Jednocześnie na łamach prasy lokalnej pojawia się artykuł prof. J. Burszty (1958) pod znamionym tytułem „*O wielkopolski skansen*”, w którym autor, przytaczając umieszczony na bramie wejściowej do muzeum kultury ludowej w Sztokholmie napis: „*Gdybyśmy zgromadzili wszystkie bogactwa ziemi, to nie kupimy za nie minionej bezpowrotnie przeszłości*”, zadaje sobie pytanie „*Czy u nas w Wielkopolsce są szanse utworzenia regionalnego skansenu?*” To prowokujące pytanie pozwala autorowi zwrócić uwagę czytelnika na to, że w ochronie wielkopolskiego budownictwa drewnianego chodzi „...nie tylko o zabezpieczenie zabytków, ale również o ich udostępnienie publiczności (...) o to, aby z całej Wielkopolski zebrać najbardziej wartościowe (podkr. moje) zabytki budownictwa ludowego, przenieść je na jedno wybrane miejsce i stworzyć (...) wielkopolski skansen”. Mimo to, do praktycznej realizacji skansenu jest jeszcze daleko. Nadal brakuje miejsca lokalizacji, pieniędzy i wykonawcy, co ewidentnie utrudnia realizację projektu. Pociuszające jest jednak to, że dyskusja nie ustaje, zainteresowani zaś (głównie St. Błaszczyk) zachowują optymizm i przystępują do wyszukiwania obiektów przewidzianych do ewentualnej translokacji na teren przyszłego skansenu i nie rezygnują z pozyskania optymalnego miejsca jego lokalizacji. Na początku lat 60-tych dyskusja toczy się nad możliwością lokalizacji skansenu nad Jeziorem Maltańskim lub w pobliżu Jeziora Kierskiego. W gronie dyskutujących uważa się, że najlepszym rozwiązaniem byłaby lokalizacja nad Jeziorem Maltańskim „i to z paru powodów: bliskość wyższych uczelni i miasta, dogodny dojazd i odpowiednie ukształtowanie terenu” (J. Pieprzyk, 1961, s. 6). W tym samym czasie powraca też idea plenerowego zespołu (skansenu) archeologiczno-etnograficznego, którego propagatorem pozostaje nadal prof. Zdz. Kępiński przekonany „...że poznański skansen powinien objąć nie tylko wzory starego budownictwa, sztuki ludowej i etnograficznej, ale także uprawy rolne, począwszy od okresu neolitu po dzień dzisiejszy — od żaren do pluga i od motyki do traktora”. (Z. Myszczynowa, 1961, s. 3).

Rok 1961 to okres sprzyjający szerszemu promowaniu idei skansenu wielkopolskiego w społeczeństwie poznańskim czemu okazję dała *Wystawa Wielkopolskiej Sztuki Ludowej* Muzeum Narodowego w Poznaniu. Wystawa ta, ciesząca się bardzo dużym zainteresowaniem zwiedzających oraz prasy, ukazała społeczeństwu (nawet przy tak zawężonej tematyce), że: „... *nie wszystko co nam zostawiły poprzednie pokolenia uległo zatracie ...*” (St. Błaszczyk, 1963, s. 124). Reakcją na to ważne wydarzenie kulturalne (po raz pierwszy tradycyjna sztuka wielkopolska została dostrzeżona poza granicami własnego regionu), były liczne spotkania dyskusyjne, na których pracownicy poznańskich muzeów oraz Wydziału Kultury Prezydium WRN, członkowie PTL i przedstawiciele świata nauki omawiając znaczenie wystawy, przy okazji, wywoływali temat skansenu. Według nich skansen miałby obejmować nie tylko dawne budownictwo wiejskie ale i przedmioty kultury materialnej wsi (m.in. eksponaty z owej wystawy i innych muzeów regionalnych). W tych wypowiedziach kierowano się przekonaniem, że eksponaty na tle dawnych warunków socjalnych i autentycznych upraw osadzonych w plenerze bardziej przemawiają do nas niż wystawione „gablutowo” w dużych nowoczesnych salach (por. J. Pieprzyk, 1961, s. 6; Z. Myszcynowa, 1961, s. 3). Myśl ta nie była oryginalna, gdyż pojawiła się ona już XIX wieku w Skandynawii, niemniej tu była pomocna w oddziaływaniu na wyobraźnię władz i ewentualnych sprzymierzeńców idei. Uważam też, że dla niektórych osób taka wizja skansenu była sugestywną propozycją rozwiązania problemu lokalizacji poznańskiego zbioru etnograficznego, który nadal nie miał swojego, stałego miejsca przechowywania a szczególnie eksponowania. Zatem powołanie skansenu z jednej strony pozwoliłoby stworzyć atrakcyjną placówkę muzealną z drugiej zaś rozwiązałoby na zawsze problem umiejscowienia zbioru etnograficznych artefaktów kultury, które nie bardzo, jak na ten czas, mogły znaleźć sobie stałe miejsce w salach poznańskiego Muzeum Narodowego preferującego eksponowanie obiektów kultury wysokiej. Na marginesie tej uwagi można podać, że finałem kilkuletnich starań St. Błaszczyka o zlokalizowanie zbiorów etnograficznych Muzeum Narodowego było powołanie w 1962 roku Oddziału Etnograficznego z siedzibą w gmachu dawnej Łoży Masońskiej, który w całości został udostępniony publiczności dopiero w 1987 roku.

Jak już wspominałem na początku, lata 60-te XX wieku przynoszą w Polsce ożywienie ruchu skansenowskiego, w czym zdecydowanie wyprzedzają Wielkopolskę inne regiony kraju (Sanok — 1958; Toruń — 1959; Chorzów — 1961; Opole-Bierkowice — 1962; Łowicz — 1963). Temu regionalnemu ożywieniu sprzyjają też władze centralne, co potwierdza artykuł „*Stan i perspektywy muzealnictwa polskiego*” opracowany przez M. Ptaśnika (dyrektora ZMiOZ), który w jednym z akapitów stwierdza: „*Węzłowym zadaniem leżącym na pograniczu muzealnictwa i ochrony zabytków architektury drewnianej jest zakładanie skansenów ...*” (M. Ptaśnik, 1964, s. 12). W tym czasie, szczególnie znaczenia nabiera realizacja budowy parku etnograficznego w Sanoku, o którym prof. K. Piwocki, na pierwszym posiedzeniu (22 – 24. 09. 1958 r.) Rady Muzealnej (której członkami byli m.in. prof. R. Reinfuss, prof. I. Tłoczek, prof. G. Ciołek, inż. M. Czajnik) tegoż muzeum, powiedział: „*Jest to pierwsze tego typu muzeum w Polsce, które chcielibyśmy stworzyć w sposób przemyślany (...) jako wzorzec dla wszystkich następnych parków etnograficznych w Polsce*” (za J. Czajkowskim, 1989, s. 149). Szkoda więc, że pobyt prof. K. Piwockiego i prof. I. Tłoczka w Poznaniu nie

został wykorzystany w tak efektywny sposób, jak to uczyniono w niewielkiej placówce muzealnej, wielodziałowego Muzeum Historycznego w Sanoku⁵.

W sierpniu 1965 roku Dyrekcja Muzeum Narodowego zwraca się z prośbą do Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków o wyasygnowanie (w ramach pięcioletniego planu inwestycyjnego) środków budżetowych, które pozwoliłyby na podjęcie budowy skansenu jako oddziału Muzeum Narodowego w Poznaniu (Archiwum MPP, Wniosek ..., 1965). Wniosek ten powstał na podstawie, przedstawionego przez St. Błaszczyka, orientacyjnego preliminarza kosztów organizacji oraz *Szkieca koncepcyjnego projektowanego Wielkopolskiego Parku Etnograficznego (Muzeum Budownictwa Ludowego) Poznań-Kobyłepole* (Archiwum MPP, Szkic koncepcyjny..., 1965).

Z załączonych dokumentów, największe znaczenie dla nas ma *Szkic koncepcyjny...*, w którym St. Błaszczyk określił misję oraz program ramowy wielkopolskiego skansenu. Według tego *Szkieca* Wielkopolski Park Etnograficzny miał być zlokalizowany w Kobyłepolu na obszarze o powierzchni od 20 do 30 ha (dawny park Mycielskich i tereny przyległe). Miał on prezentować ok. 35 oryginalnych, typowych dla Wielkopolski historycznej (bez Kujaw) obiektów, wśród których przewidywano translokację bliżej nie określonych:

- (-) pięciu zagród chłopskich: pałuckiej, kościańskiej, krotoszyńskiej, kaliskiej, ołęderskiej;
- (-) czworaków dworskich i ewentualnie dworu;
- (-) pojedynczych obiektów integrujących społeczność lokalną: karczmy, kościoła, wikarówki;
- (-) kilku obiektów przetwórczo-produkcyjnych: młyna wodnego, wiatrak, olejarni, kuźni, gospodarstwa rybackiego;
- (-) kilku obiektów architektury małej (uzupełniającej): gołębnika, piwnicy, krzyża przydrożnego, pieca chlebowego itp.

Czytając ten wykaz obiektów, nasuwa się spostrzeżenie, że autor, choć niezdecydowanie, kreuje tu pewne zespoły obiektów: a) zespół zabudowań chłopskich, b) zespół sakralny; c) zespół dworski, które odpowiednio wkomponowane w zrekonstruowany krajobraz, mają stanowić zasadnicze elementy składowe skansenu. A więc, jawi się nam tu dość duża przestrzeń zagospodarowana trzema, będącymi przykładami rozwarstwienia klasowego społeczności lokalnej, zespołami, które nie tworzą jednak jednego zwartego organizmu wiejskiego. Stąd mamy tu projekt układu parkowego, a nie typu wieś — chociaż podstawową jednostką ekspozycyjną jest tu zespół zagród lub obejmć a nie obiekt pojedynczy, autonomiczny wobec innych.

W przedstawionym programie, autor, stawiając warunek pobudowania nowoczesnego gmachu lub zespołu pawilonów, dopuszczał również możliwość przeniesienia, na teren bezpośrednio przyległy do skansenu, siedziby Muzeum Kultury i Sztuki Ludowej, które bezpośrednio administrowałoby skansenem. Zatem można wysunąć hipotezę, że St. Błaszczyk widział także możliwość powstania w przyszłości autonomicznego muzeum etnograficznego „przedłużonego” o ekspozycję plenerową tj. skansen, w którym

⁵ Potrzeby nowo powstałego muzeum skansenowskiego okazały się wkrótce tak wielkie, a cele i metody tak różne od Muzeum Historycznego, że z konieczności doszło, w czerwcu 1958 roku, do rozdziału obydwu muzeów (Al. Rybicki, 1972, s. 181–182).

etnograficzne artefakty kultury ostatecznie znalazłyby swoje miejsce przechowywania i eksponowania. Uważam, że *Szkic* ten jest pierwszą poważną koncepcją, która później stanowić będzie podstawę do podejmowania przyszłych, konkretnych decyzji administracyjnych, a szczególnie merytorycznych w kwestii wielkopolskiego skansenu.

Nadesłana, po miesiącu (21. 09. 1965), odpowiedź M. Ptaśnika — dyrektora Zarządu Muzeów i Ochrony Zabytków była bardzo surowa i pouczająca dla entuzjastów budowy skansenu w Poznaniu. Oto, dowiadują się oni m. in. że „... zgodnie z ustaleniami powziętymi w ZMiOZ park etnograficzny w Poznaniu miał powstać jako jednostka budżetu terenowego miasta lub województwa poznańskiego ...”. Rola zaś Muzeum Narodowego, w tym przedsięwzięciu, ma polegać jedynie na współpracy merytorycznej i organizacyjnej ponieważ: „W obecnej sytuacji Muzeum — przy braku odpowiedniego personelu do obsługi kilku oddziałów, stworzenie nowej jednostki byłoby ekonomicznie nieuzasadnione”. Dalej stwierdza się, że „Zarząd Muzeów i OZ nie odmawia swojej pomocy, jednak cała sprawa musi być właściwie i formalnie załatwiona”. By to zaś osiągnąć powinna być powzięta: 1) „... uchwała Prezydium odpowiedniej Rady Narodowej, stwierdzająca podjęcie decyzji i stworzenie **komórki** (podkr. moje), która zajęłaby się stroną organizacyjną parku etnograficznego.”; 2) „... zapewniony co najmniej 1 etat i środki budżetowe na prace przygotowawcze” (Archiwum MPP, Odpowiedź ..., 1965). Zatem odpowiedź ta, z jednej strony stanowi centralną (ministerialną) instrukcję co robić by koncepcja wyszła poza etap dyskusji i korespondencji, z drugiej zaś jasno określa, że MKiS jako organ założycielski Muzeum Narodowego nie widzi skansenu w strukturze Muzeum, a tym samym swojego bezpośredniego udziału w kosztach jego organizacji. Mimo to waga tej odpowiedzi jest znaczna, gdyż jednocześnie jest ona akceptacją, wyrażoną przez jednostkę centralną, na budowę określonego skansenu, a to stanowi ważny argument w ubieganiu się o decyzję na szczeblu regionalnym.

W 1966 roku zwolennicy budowy skansenu otrzymują kolejne atuty, jakimi są wspomniane na wstępie inicjatywy ZMiOZ tj. powołanie Zespołu Doradztwa ds. Budownictwa Drewnianego i Parków Etnograficznych oraz opublikowany specjalny *Memoriał w sprawie ochrony budownictwa drewnianego w Polsce — Program organizacji parków etnograficznych*. Istotą owego *Memoriału*, oprócz szczególnego poparcia idei budowy skansenów w Polsce, jest też wyrażenie w nim poglądu na sposób kształtowania obrazu muzeum na wolnym powietrzu, w którym życie społeczeństwa (ludu) powinno być ukazane w aspektach: gospodarczym, społecznym i kulturalnym (por. J. Czajkowski, 1989, s. 151). Tak więc, w *Memoriale* czytamy: „Cięży (...) na nas obowiązek zachowania i przekazania przyszłym pokoleniom nie tylko wytworów rzemiosła i sztuki ludowej, lecz także autentycznych przykładów bogactwa i nędzy, przykładów kontrastów, jakie towarzyszyły rozwojowi społeczeństwa i jego **klasowemu rozwarstwieniu**” (podkr. moje) (*Memoriał...*, 1966, s. 10). Zatem, jakżeż bliski temu pogładowi był St. Błaszczyk, który, rok wcześniej, w przedstawionym *Szkiecy koncepcyjnym* WPE zasygnalizował ten problem.

Podjęte przez ZMiOZ inicjatywy nie tylko wyznaczyły adresatów ewentualnych wniosków o powołanie skansenów, ale też stały się one bardzo ważnymi argumentami w uzasadnieniu celowości zakładania ich w kraju. Nadto, w tym samym czasie odbyło się w Poznaniu (20 – 22. 04. 1966) Sympozjum pt. „Renesans zabytków Tysiąclecia w Polsce Ludowej”, na którym organizowanie skansenów i ochronę budownictwa

drewnianego uznano za najpilniejsze zadanie służby konserwatorskiej w najbliższych latach (Archiwum MPP, Memoriał ..., z dn. 23. 11. 1966, s. 1).

Wróćmy jednak do dalszych poczynań związanych z realizacją wielkopolskiego skansenu. Oto — zebrane, w pierwszym półroczu 1966 roku, doświadczenie zaowocowało kolejnym apelem poznańskiego środowiska skansenotwórczego o utworzenie skansenu. Tym razem jednak apel skierowano już bezpośrednio do władz polityczno-administracyjnych miasta i województwa, a także instytucji naukowych i społecznych. Autorem tego dokumentu zatytułowanego *Memoriał w sprawie powołania Muzeum Wsi Wielkopolskiej (parku etnograficznego) w Poznaniu* jest ponownie St. Błaszczyk (Archiwum MPP, Memoriał w sprawie ..., z dnia 23. 11. 1966), który powołując się na przytoczone decyzje i postulaty władz centralnych przedstawia koncepcje i społeczny sens budowy skansenu, a także apeluje o jak najszybsze jego powołanie ponieważ „*Wielkopolska, w stosunku do innych regionów kraju posiada obecnie zbyt mało obiektów budownictwa ludowego, by można było powołanie tej placówki odkładać na przyszłość*” (Archiwum MPP, tamże, s. 3). Jeśli chodzi o program skansenu, zawarty w tym dokumencie, to w porównaniu do programu w *Szkicu koncepcyjnym ...* z 1965 roku, istotnymi zmianami są tu: (1) wskazanie Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej jako organu założycielskiego przy jednoczesnym zaniechaniu łączenia skansenu z Muzeum Narodowym; (2) zrezygnowanie z budowy nowoczesnych pawilonów zaplecza i przyjęcie zasady „... *by wszystkie obiekty na terenie skansenu były budynkami zabytkowymi (podkr. moje), co oznacza, że pomieszczenia administracyjne i gospodarcze będą zlokalizowane w odpowiednio przystosowanych budynkach zabytkowych ...*” (Archiwum MPP, tamże, s. 4).

Czy rozesłany apel wywołał pożądany skutek trudno jednoznacznie odpowiedzieć, gdyż oficjalne odpowiedzi (reakcje) adresatów nastąpiły dopiero wiosną następnego roku, a podjęte przez nich konkretne decyzje i działania na pewno nie były takie jakich oczekiwano.

W lutym 1967 roku J. Łomnicki — Wojewódzki Konserwator Zabytków, odpowiadając Dyrekcji Muzeum Narodowego na przesłany *Memoriał* stwierdza „*Wojewódzki Konserwator Zabytków doceniając znaczenie zabytków budownictwa ludowego od lat przygotowuje się do generalnego planu ochrony tego rodzaju obiektów. Nie dysponując jednak większymi możliwościami finansowymi ani organizacyjnymi nie mógł zbyt wiele na tym polu zdziałać*”. W dalszej części pisma, ustosunkowując się bezpośrednio do *Memoriału* oświadcza: „*Memoriał złożony przez Muzeum Narodowe u czynników najwyższych w sprawie powołania „Muzeum Wsi Wielkopolskiej”, przyjętą z dużym uznaniem i ma przeświadczenie, że tym razem akcja przyniesie oczekiwane rezultaty ...*” Oprócz takich ogólnych sformułowań, w piśmie zawarte są też konkretne deklaracje i informacje o działaniach podjętych przez poznańską służbę konserwatorską. Stąd dowiadujemy się, że (1) *w ramach działalności tutejszej jednostki [WKZ] z myślą o tego rodzaju przedsięwzięciu [budowa skansenu] zostało wykonane cały szereg prac. Mianowicie w rejestrze (...) znajduje się 677 obiektów budownictwa drewnianego, które posiada Kartę Ewidencyjną (...), a część z nich inwentaryzację pomiarową wykonaną z przeświadczeniem o ewentualności przeniesienia niektórych obiektów do przyszłego skansenu*” (Archiwum MPP, Pismo od WKZ ... z dnia 16. 02 – 1967, s. 1); (2) „*...w ciągu ostatniego dziesięciolecia [1957 – 1967] zostało wiele obiektów tego typu architektury ludowej zabezpieczonych na miejscu a trzy z nich — skazane na*

pełną zagładę zostały *przeniesione w okolice rezerwatu lednickiego na brzeg jeziora po stronie dziekanowickiej (podkr. moje)*. Jest tu najstarszy znany na naszym terenie wiatrak (...) z 1585r., chata podcieniowa z Imielna oraz dzwonnica z Sokołowa Budzyńskiego” (Archiwum MPP, tamże, s. 2). Z przytoczonych fragmentów pisma, szczególnie ten ostatni jest bardzo istotny i to z kilku powodów: (1) dowodzi wprowadzenia w życie, przez J. Łomnickiego, wspomnianego już wspólnego pomysłu (J. Łomnicki, St. Błaszczyk, T. Wróblewski) z 1958 roku, który zakładał wtedy możliwość przeniesienia, w ramach działalności Urzędu Konserwatora, pojedynczych obiektów z różnych stron Wielkopolski na teren Wielkopolskiego Parku Narodowego, w tym przypadku owym miejscem okazały się Dziekanowice nad jeziorem Lednica; (2) ukazuje brak głębszej współpracy merytorycznej i organizacyjnej pomiędzy WKZ a Muzeum Narodowym w sprawie powołania skansenu; (3) zapowiada możliwość utworzenia skansenu z pominięciem zwykłego trybu przygotowania studium programowego; (4) dowodzi niejednoznacznej determinacji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w powołaniu skansenu w koncepcji dotąd propagowanej, co daje się wytłumaczyć Jego wielkim zaangażowaniem w kierowaniu (od 1961 r.) badaniami wykopaliskowymi na Ostrowie Lednickim oraz tworzeniem wokół niego otuliny architektoniczno-krajobrazowej.

Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej zajęło oficjalne stanowisko dopiero 3 marca 1967 roku, podczas posiedzenia, na którym ustalono, że skansen należy zbudować, ale nie na terenie miasta Poznania (Archiwum MPP, Adnotacja ..., 14. 03. 1967). W tej sytuacji zaistniał problem wybrania odpowiedniej lokalizacji. Członkowie PWRN zaproponowali Szreniawę lub Lednogórę. Od tej pory rozpoczyna się seria wizji lokalnych w sprawie lokalizacji skansenu. Ze względu na bezpośredni udział przedstawicieli PWRN, Muzeum Narodowego, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w organizowanych wizjach — rosną też nadzieje na powodzenie przedsięwzięcia. Pierwsza wizja odbywa się już w kwietniu. Ponieważ najdłuższą historię miała lokalizacja skansenu nad Cybiną na tzw. maltańskim klinie zieleni, stąd pierwsza wizja ma miejsce właśnie tutaj. W trakcie tej wizji znaczna część jej uczestników, ze względu na walory krajobrazowe, bliskość ogrodu zoologicznego oraz odległość od miejskiego przystanku autobusowego, opowiedziały się za terenem od byłego młyna Olszak do browaru w Kobylepolu. Innego zdania byli Wojewódzki Konserwator Przyrody oraz Kierownik Zarządu Lasów Komunalnych, którzy uważali, że ta lokalizacja spowoduje „... wycinkę lasu na znacznym obszarze, gdyż trudno sobie wyobrazić aby zagrody wiejskie, czy wiatrak mogły znajdować się w gęstym lesie nie mając w otoczeniu pól uprawnych i odpowiednio zaprojektowanych zadrzewień”. (Archiwum MPP, Protokół z wizji w dniach 22 i 28. 04. 1967 r.). Generalnie jednak Wojewódzki Konserwator Przyrody nie kwestionował lokalizacji skansenu na tzw. maltańskim klinie zieleni, jedynie sugerował by lokalizację przesunąć bardziej na wschód za Staw Browarny w okolice ul. Wczasowej. Mimo to miesiąc później (24. 05.) Wojewódzki Konserwator Przyrody przesyła do Muzeum Narodowego oficjalne pismo, w którym jeszcze raz przedstawia swoje uwagi odnośnie przedmiotowej lokalizacji. Zapowiada się kolejny okres pozornych decyzji. Tę sytuację oddala *Uchwała Wojewódzkiej Rady Narodowej nr XII/58/67* z dnia 6 czerwca 1967 roku w sprawie podstawowych zadań pracy kulturalno-oświatowej na terenie województwa poznańskiego na lata 1967 – 1970. Mocą tej *Uchwały* Wydział Kultury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej zobowiązany

został do przygotowania w terminie do końca 1967 roku lokalizacji, wytypowania obiektów i opracowania założeń organizacyjno-programowych skansenu — Muzeum Wsi Wielkopolskiej (Archiwum MPP, Informacja ..., 1971, s. 1). By to jednak osiągnąć potrzebne jest ostateczne ustalenie miejsca lokalizacji. W dniu 6 października 1967 roku wyjeżdża w teren kolejna komisja, której członkami po raz wtóry są: St. Błaszczyk i J. Łomnicki. Tym razem przegląd dotyczy terenów położonych na obszarze powiatu poznańskiego w Bogucinie, Wierzenicy i Szreniawie. Z proponowanych lokalizacji już na wstępie w kręgu zainteresowań pozostawały tylko Wierzenica i Szreniawa, ponieważ teren w Bogucinie (okolica młyna wodnego nad rzeką Główną) okazał się zbyt mały i nisko położony. Według uczestników wizji, teren w Wierzenicy mimo, że posiadał korzystne warunki krajobrazowe i dawał możliwość włączenia do parku miejscowych obiektów zabytkowych (młyn wodny, karczma, kościół) nie nadawał się, a to ze względu na peryferyjne położenie oraz bardzo zły stan drogi dojazdowej. Zatem pozostała Szreniawa, położona niedaleko Poznania przy trasie drogowej i kolejowej Poznań-Wrocław. To dogodnie połączenie nie szło jednak w parze z walorami krajobrazowymi, gdyż typowy dla Wielkopolski teren — rozciągał się tylko po prawej stronie trasy w kierunku Stęszewa, co zdecydowanie ograniczało możliwość wskazania w tej okolicy lokalizacji alternatywnych. Ostatecznie, z tych trzech propozycji wstępnie przychylnono się do lokalizacji szreniawskiej po prawej stronie szosy (Archiwum MPP, Sprawozdanie ..., 10. 10. 1967r.). Argumentując, że za tą lokalizacją „... przemawiają nie tylko dogodne warunki komunikacyjne, niewielka odległość od Poznania, położenie na skraju Wielkopolskiego Parku Narodowego i odpowiednie ukształtowanie terenu, ale również fakt istnienia tam już Muzeum Rolnictwa” (St. Błaszczyk, 1972, s. 276). Od tej chwili, w niespełna dwa miesiące (9. 12. 1967), zespół Oddziału Kultury i Sztuki Ludowej Muzeum Narodowego, pod kierunkiem St. Błaszczyka, opracował studium — *Wnioski w sprawie lokalizacji i założeń organizacyjno-programowych Wielkopolskiego Muzeum Budownictwa Ludowego (skansen wielkopolski)* (Archiwum MPP, Wnioski ..., z dnia 9. 12. 1967 r.).

Powstałe studium wraz z pismem przewodnim, powołującym się na *Uchwałę Wojewódzkiej Rady Narodowej z 6 czerwca 1967 r.*, zostało przesłane do Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Poznaniu. W przedmiotowym opracowaniu bardzo zwięźle i rzeczowo uzasadniono lokalizację oraz określono: (1) podstawowe zadania, (2) ramowy program i (3) założenia przyszłego *Wielkopolskiego Muzeum Budownictwa Ludowego*. Ogólnie ujmując, w porównaniu do *Szkicu koncepcyjnego ... z 1965 roku*, możemy stwierdzić, że ów dokument jest już jego dojrzałym rozwinięciem i poza kwestią miejsca lokalizacji stychny z nim we wszystkich przedstawionych problemach. Według tego dokumentu, skansen, powołany po to by ratować, przechowywać i pokazywać (unaoczniać) tradycyjną kulturę wsi wielkopolskiej, pomyślany był jako samodzielna jednostka organizacyjna podległa poprzez Wydział Kultury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Poznaniu. Do jej podstawowych zadań zaś należałoby m. in.

- 1) prowadzenie ewidencji, inwentaryzacji i naukowej klasyfikacji zabytków budownictwa ludowego w Wielkopolsce,

- 2) zabezpieczanie najbardziej typowych i najcenniejszych zabytków budownictwa ludowego wraz z całym wyposażeniem przez przenoszenie ich na teren muzeum i w tym zakresie prowadzenie prac konserwatorskich,

3) otaczanie opieką najcenniejszych zabytków ludowego budownictwa w terenie, które czasowo nie mogą być przeniesione do skansenu,

4) prowadzenie opieki nad rezerwatami budownictwa ludowego,

5) gromadzenie i naukowe opracowywanie zabytków ruchomych i materiałów archiwalnych dotyczących kultury ludowej,

6) eksponowanie i udostępnianie zbiorów,

7) prowadzenie badań naukowych.

Obszar skansenu przecięty strugą, miałby obejmować około 20 ha powierzchni terenów położonych nad Jeziorem Szreniawskim. Według autorów projektu „... winien swym wyglądem przypominać wieś wielkopolską w jednej z jej postaci np. ulicówkę”. Gdzie: „Wzdłuż ulicy, poza typowymi zagrodami chłopskimi, ustawi się (...) także budynki mieszczące warsztaty rzemieślnicze, urzędnictwa przemysłowe (...) oraz budynki, w których koncentrowało się życie społeczne wsi (karczma, kościół itp.)” (Archiwum MPP, Wnioski ..., 1967, s. 3). W koncepcji tej (analogicznie jak w tej z 1965 roku), by pełniej zilustrować tradycyjną wieś wielkopolską zakładano ukazanie rozwarstwienia społecznego z okresu powłaszczeniowego, co najkrócej można ująć hasłem — „od obejścia komornika do dworu szlacheckiego (ziemiańskiego)”. Zatem projekt ten ukazuje nam już całkiem dojrzałą koncepcję muzeum typu „wieś”, zmierzającą do odtworzenia, charakterystycznego dla wsi wielkopolskiej, układu przestrzennego osadzonego w środowisku nie tylko naturalnym ale i społecznym. Tę dojrzałość potwierdza także duże uszczegółowienie programu ramowego, z którego dowiadujemy się o pochodzeniu proponowanych do przeniesienia obiektów oraz o podtrzymaniu podziału ekspozycji na trzy zasadnicze zespoły:

A) Zespół zabudowań chłopskich, składający się z dziesięciu zagrod:

- (a) zagroda pałucka (Potulice k/Wągrowca);
- (b) zagroda chodzieska (Sokołowo Budzyńskie k/Chodzieży);
- (c) zagroda kościańska (Kielczewo k/Kościana);
- (d) zagroda krotoszyńska (Rozdrażew k/Krotoszyna);
- (e) zagroda nadobrzeńska (Tuchorza Stara k/Wolsztyna);
- (f) zagroda kaliska (Zagórna k/Kalisza);
- (g) zagroda wybraniecka (Russów k/Kalisza);
- (h) zagroda olęderska (Polskie Olędry k/Pleszewa);
- (i) zagroda rybacka (Łódź k/Poznań);
- (j) obejście komornika (Dobrzec k/Kalisza).

B) Zespół dworsko-folwarczny:

- (a) dwór (Giżyce k/Kalisza);
- (b) czworaki (Potulice k/Wągrowca i Skórzewo k/Poznań);
- (c) spichrz (Majków k/Kalisza);
- (d) lamus (Mikołajewice k/ Turka);
- (e) stodoła (Dobrzec k/Kalisza);
- (f) obora i stajnia (z Kaliskiego).

C) Zespół budynków integrujących życie społeczne wsi:

- (a) karczma (Kicin k/Poznań);
- (b) kościół (Kucharki k/Pleszewa),

które, wzbogacone o pojedyncze przykłady obiektów rzemieślniczo-produkcyjnych (wiatrak, młyn wodny, kuźnia, olejarnia, garncarnia, gremplarnia itp.) oraz tzw. małej architektury, miałyby stworzyć zespół wiejski obejmujący około 50 obiektów typu mieszkalnego, gospodarczego, przemysłowego, społecznego i sakralnego z typowym dla nich wyposażeniem. Tak więc u progu 1968 roku została wstępnie określona lokalizacja skansenu, a także jego ogólna wizja. Rozpoczęły się prace związane z konkretyzacją przedsięwzięcia, tj. zbieranie dokumentów związanych z wydzieleniem terenu i opracowaniem studium zagospodarowania przestrzennego przyszłej placówki. W lipcu 1968 roku Wojewódzka Komisja Planowania Gospodarczego wydała Wydziałowi Kultury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej *Zaświadczenie lokalizacji ogólnej nr 103/68...*, które ustaliło lokalizację ogólną skansenu — Muzeum Wsi Wielkopolskiej w Szreniawie k/Poznania (Archiwum MPP, Informacje ..., 1971, s. 1). Niestety tę decyzję, a konkretnie lokalizację, już 3 września 1968 roku zakwestionował, ze względu na ochronę gruntów (III, IV, V kat.), Wydział Rolnictwa i Leśnictwa Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Poznaniu (Archiwum MPP, Protokół z posiedzenia..., 8. 10. 1968). Trzy tygodnie później, tenże Wydział zaproponował wykorzystanie na lokalizację części terenów wsi Wiry i Łęczycza oraz gromady Mosina. Ta propozycja przyhamowała prace organizacyjne. Rozpoczęły się kolejne wizje lokalne, które jednak nie wiele wносиły, tym bardziej, że proponowane tereny, o czym wcześniej wspomniałem, były już w 1958 roku częściowo rozpoznane. Zaistniała sytuacja, a także problemy ratowania budownictwa drewnianego dały J. Łomnickiemu (Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków) asumpt do zorganizowania posiedzenia Rady Ochrony Dóbr Kultury. Posiedzenie to, w którym udział wzięli m. in. J. Burszta, Wł. Czarnecki, St. Błaszczyk, T. Ruszczyńska, odbyło się 8 października 1968 roku. W trakcie posiedzenia J. Łomnicki zapoznał obradujących z negatywną opinią Wydziału Rolnictwa i Leśnictwa Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w sprawie lokalizacji skansenu w Szreniawie. Ta wiadomość sprowokowała uczestników do wyrażenia ubolewania nad upadkiem nie tylko ostatniej proponowanej lokalizacji w Szreniawie, ale i tej wcześniejszej na tzw. Maltańskim klinie zieleni nad Cybiną, gdyż wszyscy byli zgodni, że „... jak długo nie będzie lokalizacji tak długo nie ruszy sprawa skansenu z miejsca” (Archiwum MPP, tamże, s. 4). Mimo doznanych niepowodzeń, a także sugestii T. Ruszczyńskiej, że skansen można umiejscowić niekoniecznie pod Poznaniem, ale np. w Chodzieży, Kępnie, Krotoszynie itp., ustalono, że w najbliższym czasie ponownie odbędzie się wizja lokalna miejscowości, zaproponowanych przez Prezydium PRN. W toku dalszej dyskusji, w której poruszono wiele problemów związanych nie tylko ze skansenem poznańskim, ale i z wielkopolskim muzealnictwem skansenowskim (skansen kaliski), zaakceptowano przedstawioną przez J. Łomnickiego propozycję, by dla usprawnienia prac organizacyjnych związanych ze skansenem powołać St. Błaszczyka i J. Bursztę na stałych konsultantów, którzy opracują również jego założenia projektowe (Archiwum MPP, tamże, s. 4). Kilka dni później (15. 10. 1968 r.) Rada Ochrony Dóbr Kultury uznała, że z zaproponowanych miejsc (mimo zagrożenia powodziowego) należy wziąć pod uwagę jedynie teren położony na krańcach Wielkopolskiego Parku Narodowego w rejonie ujścia kanału Mosińskiego do Warty, jednakże ostateczną decyzję należy podjąć dopiero po uzyskaniu wyników ekspertyzy hydrologicznej ustalającej zasięg i wysokość wód zalewowych (Archiwum MPP, Protokół ..., 15. 10. 1968 r.).

Wskazanie przez Radę nowej lokalizacji skansenu wymagało opracowania dla niej nowych *Wniosków w sprawie lokalizacji i założeń ...* Po raz kolejny podjął się tego zadania St. Błaszczyk. Jego opracowanie (Archiwum MPP, Wnioski ..., 18. 10. 1968 r.) choć niewiele różniło się od poprzednich, to zwraca jednak uwagę nowatorską myślą o potrzebie budowy małomiasteczkowego skansenu rzemieślniczego (w Mosinie), który mógłby być powiązany organizacyjnie z Muzeum Wsi Wielkopolskiej. Takie założenie, wg St. Błaszcyka, „*byłoby usprawiedliwione faktem charakterystycznego dla Wielkopolski ścisłego powiązania gospodarczego wsi z pobliskim miasteczkiem*” (Archiwum MPP, tamże, s. 3). Oprócz tego nowego tematu w aspekcie merytorycznym, pojawił się kolejny wątek organizacyjny. Mam tu na uwadze sugestię St. Błaszcyka, żeby realizacją projektowanej placówki zajął się powołany do tego celu Komitet organizacyjny o charakterze społecznym, którego zadaniem byłoby, w oparciu o Radę Naukową, „*... kierowanie pracami organizacyjnymi do chwili przejścia agend Komitetu przez dyrekcję Muzeum Wsi Wielkopolskiej, to znaczy do chwili ukończenia podstawowych prac organizacyjnych i budowlanych ...*” (Archiwum MPP, tamże, 4). Sądzę, że St. Błaszczyk dostrzegał dotychczasową niemoc poznańskiego środowiska skansenotwórczego w praktycznej realizacji skansenu, stąd Jego przekonanie, iż powołanie Komitetu poprawi dotychczasową sytuację. Niestety z perspektywy czasu, możemy stwierdzić, że to rozwiązanie niewiele by zmieniło, gdyż do powodzenia tego przedsięwzięcia potrzebne były równocześnie zdecydowane stanowisko władz lokalnych oraz etatowy organizator z ramienia organu założycielskiego.

W listopadzie 1968 roku Rada Ochrony Dóbr Kultury otrzymała negatywny wynik ekspertyzy terenów mosińskich. Z wytypowanego terenu obejmującego obszar 35 ha, tylko 7 ha nadawało się do wykorzystania pod budowę skansenu (Archiwum MPP, Informacje ..., 1971, s. 1). Wrócono zatem do koncepcji szreniawskiej, choć musiało upłynąć jeszcze pół roku, by doszło do kolejnego posiedzenia Rady Ochrony Dóbr Kultury w tej sprawie. Posiedzenie to, zwołane z inicjatywy Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków — J. Pica⁶, odbyło się 20 maja 1969 roku w Wydziale Kultury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej. Wśród zaproszonych dyskutantów znaleźli się m. in. J. Burszta, Zdz. Kępiński, T. Wróblewski, K. Malinowski, St. Błaszczyk, T. Ruszczyńska, Wł. Rogala. W trakcie dyskusji, w której istotne znaczenie miał głos W. Waligóry — zastępcy Przewodniczącego PWRN, popierającego koncepcję szreniawską, oraz po krytycznym rozpatrzeniu innych propozycji lokalizacyjnych (Kobylepole, Bogucin, Wierzenica, Rogalin, Wiry, Mosina, **Lednica**), „*...przyjęto wspólną uchwałę stwierdzającą, że wszyscy członkowie posiedzenia w dniu 20. 05. 1969 roku wypowiadają się pozytywnie za lokalizacją skansenu — Muzeum Wsi Wielkopolskiej w Szreniawie (podkr. moje)*” (Archiwum MPP, Protokół ..., 20. 05. 1969, s. 2). Podjęta decyzja, uznawana wówczas za ostateczną, stała się podstawą do zlecenia przez Wydział Kultury opracowania założeń organizacyjno-programowych, na które składały się: 1) *Założenia programowo-naukowe*, 2) *Rozpoznanie obiektów zabytkowych w terenie*, 3) *Koncepcja planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego skansenu*.

⁶ J. Łomnicki zrezygnował ze stanowiska Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i z dniem 1 stycznia 1969 roku został powołany na stanowisko najpierw dyrektora Rezerwatu na Ostrowie Lednickim, a później zorganizowanego przez siebie od podstaw Muzeum Początków Państwa Polskiego na Lednicy, które z czasem przemianowano na Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy (za H. Kondzielą, 1991, s. 210).

Opracowania *Założeń programowo-naukowych*, stanowiących podstawę do studium programowego i szczegółowego planu realizacyjnego skansenu, podjął się St. Błaszczyk, który z różnych względów, w poznańskim środowisku skansenotwórczym, był najbardziej predysponowany do tego przedsięwzięcia. Opracowany przez Niego, jeszcze w tym samym roku, elaborat obejmował kilkadziesiąt stron maszynopisu, w którym zdefiniowano cele i charakter wielkopolskiego skansenu. Według St. Błaszczyka projektowane muzeum „... ma ilustrować kulturę wsi, szczególnie budownictwo powiązane z głównym zajęciem ludności — rolnictwem, uprawianym ubocznie przemysłem domowym oraz towarzyszącymi rolnictwu rzemiosłami usługowymi, urządzeniami przemysłowymi (...), wreszcie z obiektami życia towarzyskiego (oberża) i kultowego (kościół itd.)” (Archiwum MPP, Założenia programowo-naukowe ..., 1969, s. 10). Myśl ta dowodzi bardzo dużego wycucia, przez autora, istoty wsi, która zamyka się w silnym, wzajemnym związku pomiędzy rolnictwem — a układem wsi. Bardzo trafnie ten związek wyraził J. Zachwatowicz pisząc: „*Wieś jest osiedlem ludzkim, którego podstawową funkcją oraz głównym, niemal wyłącznym zajęciem mieszkańców jest rolnictwo. Gospodarce rolnej podporządkowany jest układ całości wsi oraz sposób i rodzaj jej zabudowy, w której dom mieszkalny jest tylko elementem w zespole zabudowań gospodarczych*” (J. Zachwatowicz, 1981, s. 3)⁷. Zatem St. Błaszczycowi nie chodzi o stworzenie muzeum obiektów budowlanych ale o muzeum kultury wsi (muzeum życia ludu wiejskiego), o jej kompleksowy obraz z wszystkimi jej gospodarczymi, społecznymi i duchowymi przejawami. Dla poparcia tej tezy szczególnego znaczenia nabierają dalsze Jego słowa: „*Skansen będzie się (...) składał z zagród, gospodarstw czy obejść a nie z pojedynczych budynków, bo zagroda stanowi podstawową jednostkę wsi stanowiąc zarazem jednostkę gospodarczą rodziny*” (Archiwum MPP, tamże, s. 11), oraz Jego stosunek do ukazania w skansenie zróżnicowania społecznego, co nie po raz pierwszy wyraża następująco: „... *celem ekspozycji będzie pokazanie społecznego zróżnicowania wsi (...) wyeksponowanie nie tylko zespołu zagród chłopskich (...), ale również komorników i wyrobników z ich skromnymi obejściami oraz wiejskich rzemieślników z ich pomieszczeniami warsztatowymi. Temu zespołowi budynków i zagród chłopskich przeciwstawi się (...) zespół złożony z (...) dworku i pańskiego folwarku...*” (Archiwum MPP, tamże).

Tak określony cel muzeum ma istotny wpływ na kryteria pozyskiwania obiektów i ich wyposażenia do skansenu, bowiem zmusza do wyboru pomiędzy aspektem konserwatorskim a aspektem muzealnym np. ze względu na dydaktyzm ekspozycji. Przenoszenie jak najstarszych lub o innych wyjątkowych walorach obiektów, co było regułą, w początkowym okresie powstawania muzeów skansenowskich, przydatne jest dla wykazania historycznego rozwoju obiektu, nie jest natomiast niezbędne dla ukazania obiektu w jego społecznym kontekście (por. P. Michelsen, 1976, s. 26 i n.). Rozumiał to St. Błaszczyk stąd świadomie zaleca by: „*Dobór eksponatów czy to z zakresu budownictwa czy też wyposażenia w sprzęty i urządzenia (...) pokazał typowe, przeciętne w swej istocie zjawiska i przedmioty, a nie przedmioty wyjątkowe w swej konstrukcji czy formie*” (Archiwum MPP, Założenia programowo-naukowe, 1969, s. 12). Uważam,

⁷ Artykuł powstał na podstawie referatu wygłoszonego przez J. Zachwatowicza w 1973 roku na sesji ICOS-MOS-u w Salonikach.

Ryc. 1. Sieć parków etnograficznych dla obszarów historyczno-geograficznych w Polsce.
(za Wł. Jeż-Jareckim, 1966, s. 50 – 51).

że jest to bardzo trafne wskazanie sposobu realizacji misji wielkopolskiego skansenu, ponieważ obiekty charakteryzujące się powszechnością cech (typowością) są „prawdziwymi” nośnikami informacji o życiu społeczności wiejskiej niż obiekty wyróżniające się swoją oryginalnością (indywidualnością) — tworzącą w efekcie muzealny zbiór osobliwości (por. M. Laenen, 1976, s. 49). Wybór przez St. Błaszczyka podejścia etnograficznego (historyczno-społecznego) ewidentnie marginalizuje, w tej koncepcji, aspekt konserwatorski, ale go nie wyklucza, gdyż, przy zachowaniu właściwej proporcji, która odpowiadałaby faktycznemu stanowi rzeczy w terenie, możliwe jest pokaza-

nie obiektów o wyjątkowych walorach indywidualnych (np. czas powstania, forma). Tymi obiektami, dla których względy konserwatorskie miałyby decydować przy wyborze do skansenu mogą być wiatraki i kościoły, bowiem obiekty te „... istniały (...) na wsi zawsze jako budowle długotrwałe i ich bryły były zawsze najważniejszymi obok dworu akcentami krajobrazu wielkopolskiej wsi i w istocie swej rzeczy niezmiennej tak dalece, że niektóre w pierwotnej postaci przetrwały do naszych (...) dni” (Archiwum MPP, tamże, s. 12).

Aby zrealizować przedstawione cele i charakter skansenu, które ilustrowałyby kulturę wsi typową dla Wielkopolski z II poł. XVIII wieku do schyłku XIX wieku⁸, St. Błaszczyk w swych założeniach załącza także scenariusz i wykaz poszczególnych obiektów mających znaleźć się w projektowanym skansenie. Według St. Błaszczyka, podobnie jak w poprzednich założeniach, „budowana” wieś miałaby składać się z kilku, w tym przypadku z sześciu zwartych zagród chłopskich (krotoszyńskiej, dwóch kaliskich w jednej pierzei oraz gostyńskiej, wolsztyńskiej i czarnkowskiej w drugiej pierzei) usytuowanych w układzie przestrzennym zbliżonym do ulicówki, dalej z zespołu folwarczno-dworskiego, zespołu kultowego, obejmie rzemieślniczo-usługowych (garniarza, kołodzieja, kowala, koszykarza, karczmarza), zagród rozproszonych i pojedynczych budowli różnego charakteru. W przedstawionym scenariuszu, szczególną uwagę zwraca fakt pominięcia zagród chłopskich z okolic Poznania i Gniezna. Sytuację tę można wytłumaczyć specyficznym, jak to określił J. Burszta (1978, s. 14 i n.), poglądem etnografów na ten obszar, który w swej historii, poprzez największy nacisk kolonizacyjno-germanizacyjny oraz duże rozproszenie niewielkich wsi, nie sprzyjał rozwojowi pełnych form zbiorowego życia społeczności wiejskiej i bujnego życia kultury tradycyjnej. Stąd też, z powodu jego wyjąłowania kulturowego, nie budził wśród badaczy większego ich zainteresowania.

Omawiając cele i charakter skansenu nie sposób pominąć jego terytorialnego zasięgu, mimo że już robocza nazwa *Muzeum Wsi Wielkopolskiej* w pewnej mierze ustala obszar penetrowania i oddziaływania projektowanej placówki. Dla St. Błaszczyka, który wielkość zakreślonego obszaru uzasadnia czynnikami administracyjnymi, miałby to być obszar Wielkopolski właściwej oraz obszar Ziemi Kaliskiej, mieszczący się w granicach województwa poznańskiego (sprzed 1975 r.) z pominięciem Kujaw, Krajny i pasa nadobrzańskiego. Zaprezentowany tu pogląd jest zgodny z upowszechniającą się w Polsce ideą identyfikowania zasięgu i oddziaływania skansenu z obszarem województwa, co ewidentnie związane jest nie tylko z możliwościami administracyjno-finansowymi ale i z ambicjami poszczególnych województw⁹. Uwaga ta odnosi się do sytuacji, kiedy słusznie wycofano się z projektu Wł. Jeż Jareckiego (1966, s. 45.) przewidującego utworzenie dziesięciu skansenów dla, wydzielonych przez M. Pokropka (1966, s. 38 – 39), pięciu wielce dyskusyjnych obszarów geograficzno-historyczno-kulturowych Polski, wśród których znalazł się obszar wielkopolsko-kujawski obejmujący tereny województwa poznańskiego, zielonogórskiego, bydgoskiego i łódzkie-

⁸ St. Błaszczyk uważa, że okres ten, obejmujący 150 lat, jest najbardziej sprzyjający dla ukazania kultury regionu w jej pełnym rozkwicie (St. Błaszczyk, 1972, s. 285).

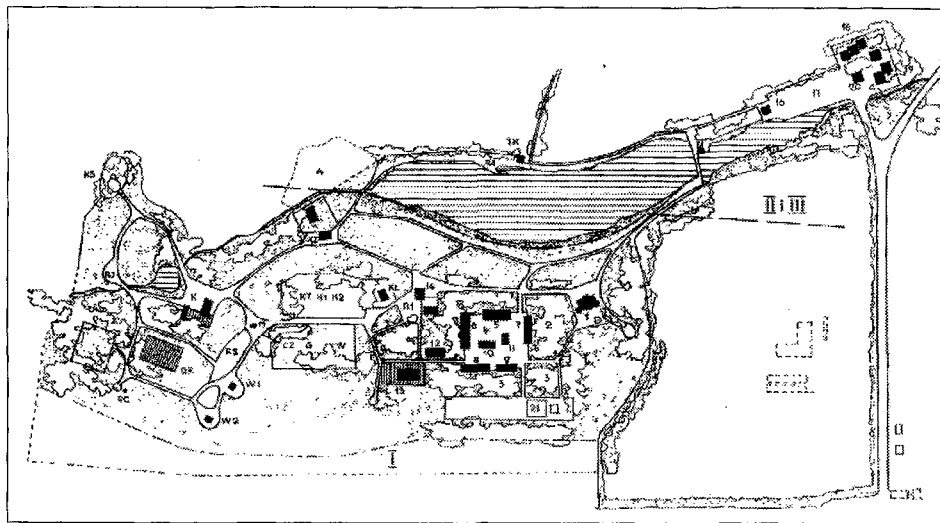
⁹ Zjawisko to, choć na ogół krytykowane przez środowisko skansenotwórcze, nabierze szczególnego znaczenia po reformie administracyjnej kraju przeprowadzonej w 1975 roku (por. J. Czajkowski, 1989, s. 12) czego spektakularnym przykładem są Radom (1968) i Kielce (1978).

go. Po tej uwadze trzeba jednak postawić sobie pytanie — czy St. Błaszczyk trafnie określa projektowane przez siebie muzeum — skansenem wojewódzkim i czy uzasadnione są Jego obawy, że nie w pełni pokrywa się ono z obszarem historycznej Wielkopolski. Uważam, że w aspektach administracyjnym i formalnym mamy tu bezsporny przykład skansenu wojewódzkiego, jednakże w aspekcie kulturowym jest to muzeum regionalne, a więc odnoszące się do całego regionu, który poza rubieżami mieści się w granicach jednego województwa. Wszak zadaniem skansenu nie jest ukazanie wszystkich zjawisk kulturowych lecz tych najbardziej typowych z pominięciem lokalizmów (por. Neufassung der ..., 1984, s. 94). Zatem wykreślony przez St. Błaszczyka obszar jest według mnie na tyle reprezentacyjny by mówić o nim w kategorii regionu. Tym bardziej, że do 1815 roku Wielkopolska stanowiła jeden obszar kulturowy, a jej rubieże, będące od początku obszarami przejściowymi, mogą być zaprezentowane w skansenach lokalnych, co w przyszłości potwierdzi się na przykładzie skansenów w Wolsztynie, Osieku n/Notecią, Ochli, Gorzowie, Russowie i Koninie.

Opracowane przez St. Błaszczyka założenia naukowo-programowe zostały zrecenzowane przez T. Wróblewskiego, który w odniesieniu do całości założeń, poza niektórymi wątkami, wyraził opinię pozytywną oraz pełne poparcie dla koncepcji szreniawskiej (Archiwum MPP, Opinia w sprawie ..., 1969). W opinii recenzenta pewne zastrzeżenia merytoryczne budzą jedynie: 1) propozycja przeniesienia do skansenu domu z Tłokini Wielkiej (Kaliskie) reprezentującego bardzo rzadko spotykaną w Wielkopolsce konstrukcję przysłupową tak charakterystyczną dla obszaru łużyckiego oraz 2) możliwość włączenia do długofalowego planu przyszłej rozbudowy skansenu-wsi także ewentualną budowę skansenu-miasteczka. To ostatnie zastrzeżenie nie wynika jednak ze strony merytorycznej lecz z obawy o realne możliwości pozyskania w Szreniawie dalszej przestrzeni pod budowę nowego jakościowo zespołu.

Po opracowaniu założeń programowo-naukowych przez St. Błaszczyka przystąpiono do realizacji drugiego etapu dokumentacji merytoryczno-organizacyjnej. Na zlecenie wydziału Kultury PWRN, zespół inż. arch. W. Kasprzyckiego, z Przedsiębiorstwa Państwowego Pracownie Konserwacji Zabytków w Poznaniu, opracowuje dokumentację *Rozpoznanie obiektów zabytkowych dla Muzeum Wsi Wielkopolskiej w Szreniawie*. Dokumentacja ta, powstała na podstawie wizji lokalnych w oparciu o spis obiektów załączonych w elaboracie St. Błaszczyka, wykazała, że na 100 sprawdzonych obiektów 19 już nie istnieje, a dwa znajdują się w stanie ruiny (Archiwum MPP, *Rozpoznanie obiektów ...*, 1970, s. 2). Sytuacja ta, a także nie wskazanie przez St. Błaszczyka kilku brakujących obiektów dla wypełnienia programu, wymaga od organizatorów dalszej penetracji terenu. Nie jest to jednak przeszkodą, by przystąpić do kolejnego etapu, jakim jest wykonanie, również przez zespół W. Kasprzyckiego, opracowania planu ogólnego zagospodarowania przestrzennego skansenu (zob. ryc. 2)¹⁰. Plan ten został wykonany w trzech wariantach i przedstawiony, w dniu 23. 10. 1970 r., na posiedzeniu Rady Technicznej P. P. PKZ, w którym uczestniczyli także J. Burszta i T. Wróblewski (St. Błaszczyk, 1972, s. 276 – 277;

¹⁰ Uważam, że mimo intencji St. Błaszczyka — by koncepcja przestrzenna muzeum miała układ typu „wieś” — projektantom, poprzez wprowadzenie zbyt wielu elementów parkowych (płace rekreacyjne, parawy zieleń, gęstość dróg o charakterze spacerowym), nie udało się osiągnąć wskazanego celu.

Ryc. 2. Plan zagospodarowania przestrzennego Muzeum Wsi Wielkopolskiej w Szreniawie. Wariant 1. Oprac. wg W. Kasprzycki, D. Świątek, A. Ceregra. Podział na sektory wg autora. I. Sektor etnograficzny; II i III. Sektor ekspozycyjno-użytkowy i usługowy.

I. Sektor etnograficzny

1 — dwór	K1 — zagroda kaliska 1
2 — park dworski	K2 — zagroda kaliska 2
3 — sad	KŁ — obejście kołodzieja
4 — dziedziniec folwarczny	CZ — zagroda czarnkowska
5 — stodoła	G — zagroda goździńska
6 — obora	W — zagroda wolsztyńska
7 — owczarnia	15 — kapliczka
8 — stajnia	R2 — plac rekreacyjny
9 — wozownia (warsztaty)	K — karczma
10 — lamus dworski	R3 — plac rekreacyjny
11 — spichlerzyk	KS — zespół kościelny
12 — dwojaki oficjalistów	W1 — wiatrak
13 — czworaki dworskie	W2 — wiatrak
14 — kuźnia	GR — obejście garncarza
21 — ogrodnictwo skansenu.	PC — piec garncarski
R1 — plac rekreacyjny	KZ — obejście koszykarza
KT — zagroda krotoszyńska	

II i III. Sektor ekspozycyjno-użytkowy i usługowy.

16 — kasa-portiernia;	TK — lamus tkacki;
17 — parkingi;	19 — pawilony mieszkalne;
18 — pawilon muzeum;	20 — pawilon usługowy;
R4 — zespół widokowo-rekreacyjny;	A — amfiteatr;
M — młyn wodny;	

Archiwum MPP, Protokół Rady Technicznej Nr 23 ..., z 23. 10. 1970). Wybór optymalnego wariantu pozostawiono do momentu całkowitego rozpoznania obiektów, ustalenia powierzchni skansenu oraz podjęcia działań realizacyjnych. Ze względu na koszty i długi okres realizacji, całość inwestycji podzielono na poszczególne etapy. Jako ciekawostkę można podać, że na rok 1972 przewidywano powołanie *określonej jednostki inwestycyjnej w formie Biura Budowy Skansenu* (Archiwum MPP, Informa-

cja .., 1971, s. 3), zaś w 1985 roku oddanie skansenu dla celów ekspozycji (Archiwum MPP, Studium programowe ..., 1970, teczka 1, s. 22, W. Kasprzycki). Tak więc, wykonane zostały wszystkie zadania, konieczne do rozpoczęcia inwestycji, na którą w Poznańskim czekano ponad 20 lat.

W tym samym czasie, równoległe do działań związanych ze skansenem w Szreniawie, uwidaczniają się działania J. Łomnickiego byłego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, a obecnie dyrektora Muzeum Początków Państwa Polskiego na Lednicy (później Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy)¹¹, któremu, jak już wcześniej wspominałem, nie była obojętna sprawa wielkopolskiego skansenu, a tym bardziej ochrony tradycyjnej architektury drewnianej. Dowody tych działań i przekonań pojawiają się bardzo szybko nad jeziorem Lednica. Oto, jak pisze H. Kondziela (1985, s. 64): „*gdy inni ciągle jeszcze dyskutowali o potrzebie budowy skansenu wielkopolskiego, [J. Łomnicki] zgromadził kilka obiektów budownictwa ludowego Wielkopolski i ustawił je na wschodnim przyczółku dawnego mostu, a obecnie przeprawy promem na wyspę [Ostrów Lednicki]. Tym samym stworzył pierwszy w Wielkopolsce skansen budownictwa ludowego ...*” Niestety mimo mojego szczerego uznania dla determinacji J. Łomnickiego, opinia H. Kondzieli brzmi dla mnie zbyt eufemistycznie. Nie znajduję też powodów by kilka przypadkowo zestawionych obiektów¹² (wiatrak typu koźlak z datowaną mącznicą na 1585 rok, osiemnastowieczny lamus dworski, półkopia chałupy z słupowym podcieniem wzdłużnym¹³, kopia obórki, mało wiarygodne rekonstrukcje wiaty rybackiej i średniowiecznej bramy obronnej bliższej fantazji architektonicznej niż rzeczywistości) uznać za skansen w pełnym tego słowa znaczeniu. Zestawienie zaś, w jednym miejscu (kojarzącym się z początkami państwowości polskiej) na niewielkiej powierzchni, obiektów wyrwanych z różnych kontekstów historycznych i środowiskowych, o wątpliwym autentyzmie (od oryginału do fantazji architektonicznej) z pominięciem jakiegokolwiek kryterium naukowego, nie może być niczym innym niż zbiorem osobliwości o małej wartości naukowej. Czym zatem kierował się J. Łomnicki, któremu w tym czasie znane były z jednej strony postulaty *Karty Weneckiej* (1964 r.), z drugiej zaś *Deklaracja ICOM w sprawie muzeów pod otwartym niebem* (1957 r.) oraz *Memoriał w sprawie ... — Program organizacji parków etnograficz-*

¹¹ Z dniem pierwszego stycznia 1969 roku powołano „Pomnik Historii Narodu Polskiego Rezerwat Archeologiczny na Ostrowie Lednickim”, który administracyjnie podlegał Wydziałowi Oświaty i Kultury Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Gnieźnie. Po roku działania Rezerwat przemianowano na Muzeum Początków Państwa Polskiego, które podporządkowano Wydziałowi Kultury PWRN w Poznaniu. Dyrektorem nowo powstałej instytucji został J. Łomnicki, pełniący do tej pory funkcję kierownika Rezerwatu Z biegiem czasu, decyzją Wojewody Poznańskiego z dnia 14 sierpnia 1975 roku, zmieniono nazwę placówki na Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, w skrócie MPP na Lednicy (M. Fryza, 1992, s. 29 i n.).

¹² Obiekty te, by stworzyć, szybko i względnie tanio, warunki do pobytu badaczy Ostrowa Lednickiego oraz przybywających tu turystów, zostały zaadaptowane m. in. na kasę, salę ekspozycyjną, pracownię, punkt gastronomiczny, a także na mieszkanie dla dozorczy. Ten sposób działania konserwatorskiego T. Seweryn (1948, s. 51) nazywa ochroniarstwem podyktowanym względami merkantylnymi, mającymi nie wiele wspólnego z osiedlami zabytkowymi (skansenami).

¹³ Obiekt ten jest przykładem budownictwa z podcieniem wzdłużnym, jednakże, jak stwierdza A. Brenzc (1994, s. 53): „*Na całym terenie Wielkopolski nie występowała (...) tradycja budowania podcieni wzdłużnych, wzdłuż ściany frontowej*”. Zatem przy wyborze tego obiektu nie tylko, że nie kierowano się względami konserwatorskimi stawiając półkopię (kopię ?) obiektu, to jeszcze nie uwzględniono kryterium typowości.

nych (1966 r.)? Odpowiedź na to pytanie wydaje się być prosta. Chodzi tu bowiem o stworzenie w pierwszej kolejności infrastruktury dla nowo powstałego muzeum historyczno-archeologicznego, która nie ingerowałaby w strefę krajobrazu chronionego wokół jeziora Lednica. Mamy tu więc, do czynienia nie ze skansenem, ale z zapleczem dla Rezerwatu Archeologicznego na Ostrowie Lednickim. Rezerwat zaś, który posiada stałe zaplecze organizacyjne typu muzealnego (pracownie, salę ekspozycyjną, stały dozór itp.) staje się muzeum (por. K. Piwocki, 1961, s. 4), a oto przecież chodziło J. Łomnickiemu.

Rozwojowi Muzeum na Lednicy poza czynnikami merytorycznymi i administracyjnymi sprzyjała także budowa ważnej drogi krajowej E 83 (obecnie nr 5), której odcinek Poznań-Gniezno przez Pobiedziska zapewnia najkrótsze połączenie Ostrowa Lednickiego z Poznaniem i Gnieznom. W ten sposób zaczęto usuwać jedną z najważniejszych przyczyn ograniczających dostępność do Lednicy, do Pomnika Historii Narodu Polskiego, jakim jest Ostrów Lednicki. Znaczenie tego faktu potwierdza też J. Łomnicki, który w *Memoriale Muzeum (...) w sprawie zagospodarowania obrzeży Jeziora Lednickiego* (Archiwum MPP, Memoriał Muzeum Początków ..., marzec 1971), skierowanym do Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Gnieźnie, stwierdza: „*Lednica — kiedyś centrum życia kulturalnego i państwowego — w wyniku wydarzeń dziejowych ustępując miejsca Gnieznu, Poznaniowi, Krakowowi czy Warszawie została zepchnięta na peryferie. Stało się to na skutek zmiany traktów komunikacyjnych*” (Archiwum MPP, tamże, s. 1). Teraz zaś dzięki budowie nowej drogi krajowej, wzdłuż jeziora, Ostrów Lednicki „... *stać się może znowu głównym punktem zainteresowania*” (Archiwum MPP, tamże, s. 2).

Zasadniczą intencją cytowanego memoriału było zaproponowanie Adresatowi współpracy przy opracowaniu wieloletniego planu zagospodarowania jeziora Lednica, pod kątem stworzenia właściwych warunków wyeksponowania Ostrowa Lednickiego oraz stworzenia wokół niego odpowiednich warunków rekreacji i odpoczynku. W ten oto sposób niedawno powstałe muzeum po niespełna dwuletniej działalności zaczęło zdecydowanie dążyć do przekształcenia się w ważny ośrodek kulturalno—rekreacyjny. Tymczasem, mimo zabiegów propagatorów budowy Muzeum Wsi Wielkopolskiej (skansenu) w Szreniawie oraz wykonania przez nich wszystkich zadań wstępnych, koniecznych do realizacji zamierzenia, wszelkie dalsze prace związane z tą inwestycją uległy zahamowaniu. W takiej sytuacji nie budzi zdziwienia fakt, że z początkiem 1973 roku, J. Łomnicki występuje do Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Poznaniu z propozycją ewentualnego „*urządzenia ekspozycji wielkopolskiego budownictwa ludowego tzw. Skansenu nad jeziorem Lednickim*” (Archiwum MPP, Pismo J. Łomnickiego ..., z 30. 01. 1973 r.). W przedstawionej propozycji, choć omówiono w niej tylko wizję lokalizacji skansenu nad jeziorem Lednica oraz funkcję translokowanych do niego obiektów, wyraźnie widoczne jest, konserwatorskie podejście do projektu skansenu. Ponadto w podejściu tym szczególnie nacisk kładzie się na walory krajobrazowe i rekreacyjne, pomija zaś aspekt etnograficzny. Potwierdza to treść dokumentu, w którym J. Łomnicki wskazując miejsce ewentualnej lokalizacji obiektów już na wstępie zakłada: „... *lokalizacja obiektów zabytkowych może nastąpić poza terenem będącym aktualnie w posiadaniu Muzeum: a to ze względu na stosunkowo ciasny teren i przede wszystkim ze względów zasadniczych tj. ażeby zespół budownictwa ludowego*

nie rozproszył uwagi¹⁴ (...) od zasadniczego tematu (...) jakim jest pokazanie (...) „Kolebki Państwa Polskiego” (Archiwum MPP, tamże, s. 1). Stąd też tym optymalnym, wg J. Łomnickiego, miejscem miałby być teren rozciągający się wzdłuż szosy prowadzącej z trasy E 83 do wsi Dziekanowice i dalej na Ostrów Lednicki. Uważam, że o wskazaniu tego miejsca zadecydowała również chęć „ochrony” Muzeum przed rozwojem „konkurującego” z nim Ośrodka kolonijno-wypoczynkowego PGR Dziekanowice / Kombinat Działuń, który to, wskazany teren, poprzez planowaną tu budowę m. in. motelu, zamierzał „na swój sposób” zagospodarować rekreacyjnie.

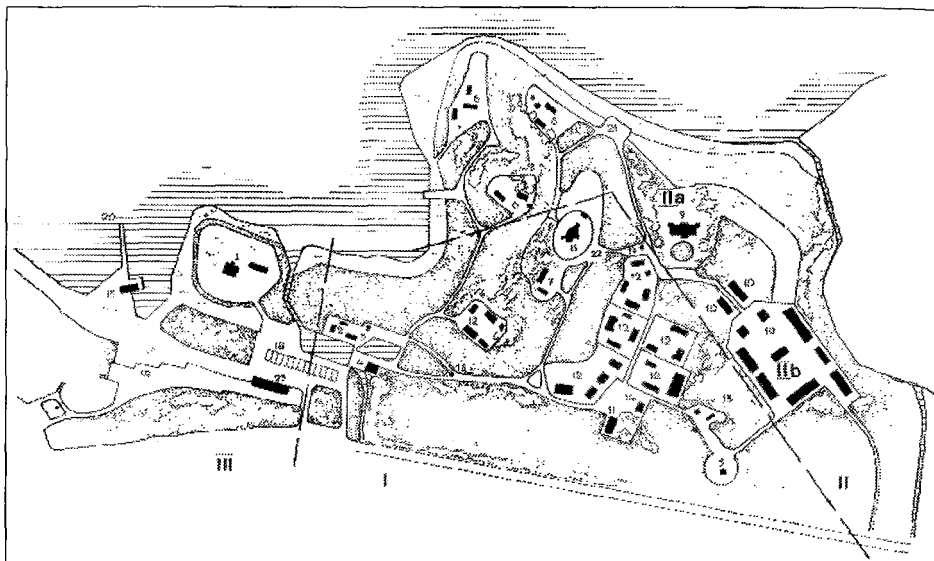
Pomysł J. Łomnickiego, choć alternatywny wobec zamierzeń Ośrodka Wypoczynkowego, również, jak już wspomniałem, zwracał uwagę na rekreacyjne i krajobrazowe walory przyszłego zagospodarowania obrzeży jeziora Lednica. Tak więc, w projekcie J. Łomnickiego, zamiast hotelu mógłby stać tu dworek ze Studzieńca, naprzeciw niego czynna karczma (z Sokołowa Budzyńskiego) a poza tym kuźnia zaadaptowana na warsztat napraw¹⁵. Ludzie tu pracujący (obsługa) mieliby zamieszkać w zagrodach chłopskich ustawionych wokół placu wiejskiego. W ten sposób powstałaby „osada z własnym życiem w miejscu świetnie eksponowanym krajobrazowo (...). Równocześnie (...) punkt propagandowy (podkr. moje) przy szosie dla Naszego Muzeum” (Archiwum MPP, tamże, s. 1 – 2). Na tym nie kończyła się wizja J. Łomnickiego, bowiem, choć jeszcze niedojrzała w zamyśle, pojawiła się w tym projekcie koncepcja „skansenu przestrzennego”¹⁶, której idea było, by obiekty o trudnym do adaptacji przeznaczeniu rozmieści na trasie zwiedzania i zasięgu ochrony Muzeum. „*Np. zestawić dworek z Giżyc w zespół i oddać go w użytkowanie pracownikom Muzeum jako Kustodię z mieszkaniem dla (...) pracowników ...*” (Archiwum MPP, tamże, s. 2). Zatem w tej koncepcji, ewentualnie pobudowany tu skansen, traktowany jest instrumentalnie, gdyż chodzi w niej tylko o to, jak uzasadnia J. Łomnicki, by „... uzyskać [dzięki skansenowi — A. P.] maksymalne efekty nie tylko ekspozycyjne ale i pożyteczne [budowa pomieszczeń muzealnych i mieszkań — A. P.] dla rozwoju istniejącego Muzeum [Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy — A. P.]” (Archiwum MPP, tamże, s. 2; por. A. Gólski, 1976, s. 26).

Przesłana do władz wojewódzkich propozycja, choć szkicowa, została wstępnie zaakceptowana przez Wydział Kultury WRN w Poznaniu. Teraz więc należało przygotować całe przedsięwzięcie od strony formalnej i merytorycznej oraz podjąć starania o uzyskanie nie tylko oficjalnej zgody różnych komisji wojewódzkich i powiatowych na lokalizację szczegółową skansenu nad jeziorem Lednica w Dziekanowicach, ale i na zmianę dotychczasowej decyzji o lokalizacji wielkopolskiego skansenu w Szreniawie.

¹⁴ Sądzę, że przeciętny zwiedzający już wtedy, poprzez przypadkowość zestawionych obiektów w pobliżu zabytku kultury wczesnośredniowiecznej, miał problemy w odczytaniu eksponowanego tu (wg mnie ahistorycznego) obrazu rzeczywistości.

¹⁵ Wymienione obiekty znane były J. Łomnickiemu z czasów pełnienia funkcji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków oraz współpracy ze St Błaszczykiem, który wytypował je do przyszłego skansenu w Szreniawie.

¹⁶ Pomysł ten, w związku z planami odrestaurowania i zagospodarowania Szlaku Piastowskiego na odcinku Poznań — Gniezno, rozwinął później R. Michalak (1976). Koncepcja skansenu przestrzennego zbliżona jest do idei francuskiego muzeum środowiskowego tzw. ekomuzeum („écomusée”) wiążącego współczesnego człowieka z zabytkowymi obiektami („antennes”) kultury, historii i przyrody w obrębie określonego obszaru (por. W. v. Hinten, 1985; G. H. Rivière, 1985). W Polsce propagatorami zbliżonej koncepcji do ekomuzeum byli m. in. H. Pieńkowska (1975) i T. Szczepanek (1979).

Ryc. 3. Szkic zagospodarowania przestrzennego WPE w Dziekanowicach. Oprac. wg W. Kasprzycki, D. Świątek, A. Ceregra. Wariant I. Podział na sektory wg autora. I — sektor ekspozycyjny; II — sektor ekspozycyjno-użytkowy: a) — zespół dworski z kustodiami; b) — zespół folwarczny; III — sektor usługowy.

I. Sektor ekspozycyjny

2 — obejście koszykarza;	12 — zespół wiejski;
3 — łamus tkacki;	13 — obejście garncarza;
4 — młyn wodny;	14 — kuźnia;
5 — wiatrak;	16 — figura przydrożna;
7 — wikarówka;	17 — kapliczka;
8 — kościół;	22 — plac widokowy;
11 — karczma	

II. Sektor ekspozycyjno-użytkowy

a) zespół dworski (9)	b) zespół folwarczny
z kustodiami (6)	21 — plac rekreacyjny

III. Sektor usługowy

1 — dwór;	19 — zespół hotelowy
15 — obejście rybaka	20 — przystań
18 — parking	23 — pawilon usługowy

Zatem rok 1973 stał się rokiem przełomowym dla rzeczywistej realizacji prawie 25-letniej idei budowy Muzeum Wsi Wielkopolskiej. Pierwszymi zwiastunami tego przełomu było pełne poparcie nowej lokalizacji skansenu nad j. Lednica w Dziekanowicach przez Powiatową i Miejską Komisję Planowania Gospodarczego w Gnieźnie (Archiwum MPP, Opinia ..., 15. 09. 1973) oraz wstępne jej zaakceptowanie przez tę samą Komisję na szczeblu wojewódzkim (Archiwum MPP, Wytyczne lokalizacyjne ..., 7. 09. 1973). Wraz z tymi decyzjami Wydział Kultury PWRN w Poznaniu, pismem z dnia 9 września 1973 roku, zlecił Pracowni Projektowej PKZ (w trybie pilnym) opracowanie *Szkicowego projektu zagospodarowania przestrzennego skansenu na Lednicy*

(Archiwum MPP, Szkic programowy ..., 1973, s. 1)¹⁷. Ze względu na bardzo krótki termin realizacji zlecenia, projekt ten oparto na scenariuszu etnograficznym zawartym w opracowaniu naukowym St. Błaszczyka dla Muzeum Wsi Wielkopolskiej w Szreniawie, zaś w zakresie sposobu użytkowania — na wytycznych Dyrekcji MPP na Lednicy (Archiwum MPP, tamże, s. 2) (por. ryc. 2 i 3). Wskazany przez J. Łomnickiego obszar podzielono na cztery zespoły użytkowania:¹⁸

- A) — tereny przeznaczone pod zespół etnograficzny;
- B) — tereny dla bazy administracyjno-pracowniczej muzeum;
- C) — tereny ogólnego użytkowania poza skansenem.
- D) — tereny ogólnego użytkowania poza skansenem.

Z tych wyznaczonych sektorów najważniejszym dla naszej analizy jest teren przeznaczony na zespół etnograficzny, stanowiący właściwe muzeum ogólnodostępne dla zwiedzających. Jego program, jak już wspomniałem, oparto na studium programowym oraz opracowaniu etnograficznym dla koncepcji szreniawskiej (por. ryc. 2 i 3) Stąd, analogicznie jak przy lokalizacji szreniawskiej, spotykamy tu — te same elementy przestrzenne:

- zespół zagród zwartych (wieś zasadnicza) z karczmą, kuźnią i kościołem;
- zespół zagród i obejść rozproszonych;
- pojedyncze obiekty różnego typu usytuowane w różnych częściach zasadniczego muzeum,

zagospodarowane około 43 obiektami architektury wiejskiej. Pozostałe dwa sektory skansenu, ze względu na specyficzny pogląd J. Łomnickiego na użytkowanie obiektów zabytkowych¹⁹, miały być powołane dla wypełnienia ogólnomuzealnych funkcji (poza stricte ekspozycyjnych) Muzeum, co wymagało wydzielenia ich z części muzealnej. Tak więc, poza zasadniczą (ekspozycyjną) częścią skansenu („okrojona”, w stosunku do koncepcji szreniawskiej), miałyby znaleźć się tu: 1) zespół dworsko-folwarczny zaadaptowany na muzealną bazę administracyjno-gospodarczą oraz 2) zespół zagród rozproszonych zaadaptowanych na mieszkania (kustodie) dla niektórych pracowników Muzeum, które zachowując formy zabytkowe stanowiłyby odpowiednie tło widokowe dla zasadniczego skansenu. Zatem widzimy tu, że pośpiech, choć uzasadniony determinacją J. Łomnickiego, przyczynia się do powstania koncepcji „przejściowej” potrzebnej na użytek bieżący, która dopiero z biegiem czasu zacznie, na tyle nabierać swojego indywidualnego charakteru, że będzie można ją nazwać koncepcją „lednicką”. Za znaczący krok dla realizacji tego przedsięwzięcia, trzeba uznać także powołanie, w tym samym roku, przy Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, działu etnograficznego, któremu postawiono za cel przygotowanie dokumentacji wstępnej oraz budowę skansenu (A. Gólski, 1979, s. 172). Powołując dział etnograficzny J. Łomnicki doprowadził do stworzenia struktury, która merytorycznie uzasadniała celowość występowania o teren i o zgodę na

¹⁷ Wykonanie projektu zlecono temu samemu zespołowi, który w 1969 r. pod kierunkiem W. Kasprzyckiego, wykonał plan zagospodarowania przestrzennego dla Muzeum Wsi Wielkopolskiej w Szreniawie.

¹⁸ Uważam, że tereny przeznaczone na potrzeby mieszkaniowe (zespół C) łączą się z zespołem B.

¹⁹ J. Łomnicki uważał, że „*Obiekty ustawione nieużytecznie robią bardzo smutne wrażenie martwoty oraz na skutek nieużyteczności (mimo nadzoru) szybciej ulegają niszczeniu. Natomiast obiekty będące stale w użytkowaniu — mimo używania na co dzień — niszczą się mniej, bowiem wszelkie uszkodzenia i zużycia usuwane są na bieżąco*” (Archiwum MPP, Pismo J. Łomnickiego ..., s. 1).

budowę skansenu w Dziekanowicach. Nadmienić tu trzeba, że do tej pory żadna z instytucji zainteresowanych budową skansenu wielkopolskiego nie stworzyła takich struktur organizacyjnych, dzięki którym można by przystąpić do praktycznej realizacji tak długo odkładanego w Poznańskim przedsięwzięcia. To z kolei, dawało możliwość stworzenia swoistej symbiozy dwóch placówek. Oto muzeum historyczno-archeologiczne posiadające niewielką bazę, dzięki budowie skansenu mogłoby nie tylko ją znacznie rozwinąć, ale i stworzyć wokół siebie bezpieczną otulinę krajobrazową, skansen zaś dzięki istnieniu już odpowiednich struktur organizacyjno-merytorycznych mógłby przejść w stadium rzeczywistej realizacji. Sądzę, że rozwiązanie to było korzystne również dla Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego, ponieważ zamiast finansować, w jednym czasie, rozwój dwóch samodzielnych instytucji kultury (Ostrów Lednicki i skansen), zaistniała możliwość stworzenia, przy względnie mniejszych nakładach finansowych, jednej dużej instytucji plenerowej o znacznej atrakcji turystycznej.

Intensywne działania oraz wielka determinacja J. Łomnickiego nie pozbawiona momentów dramatycznych, co potwierdzają różne wypowiedzi np. „... oświadczam, że jeżeli w najbliższym czasie sprawa nie będzie mogła być zatwierdzona pozytywnie [to] ostatecznie i definitywnie odstępuję od zamiaru ratowania budownictwa ludowego i organizowania Wielkopolskiego Parku Etnograficznego — na skutek zmęczenia się sprawami formalnymi związanymi z tym przedsięwzięciem” (Archiwum MPP, Pismo do Wydziału Urbanistyki ..., 3. 11. 1973), powoli, ale skutecznie prowadzą do osiągnięcia celu. Tym pierwszym znaczącym sukcesem są postulaty Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego podjęte, w grudniu 1973 roku, na naradzie w sprawie kompleksowego rozpatrzenia lokalizacji inwestycji (skansenu i ośrodków wypoczynkowo- -campingowych) na wschodnim obrzeżu jeziora Lednica. Postulaty te obowiązywały inwestorów (Muzeum, PGR-Kombinat Działuń, POSTIW-Gniezno) do skorygowania swoich projektów na tyle, by kosztem ograniczenia a nawet zrezygnowania z ośrodków wypoczynku pobytowego — przyznać główną rolę projektowanej budowie Wielkopolskiego Parku Etnograficznego oraz potrzebom terenowym Muzeum (Archiwum MPP, Postanowienia koordynacyjne ..., z dnia 12. 12. 1973). Miesiąc później, 10 stycznia 1974 roku, Wojewódzka Komisja Planowania przesłała do Wydziału Kultury i Sztuki *Decyzję Nr 2/74 o ustaleniu lokalizacji Wielkopolskiego Parku Etnograficznego nad Jeziorem Lednickim we wsi Dziekanowice* (Archiwum MPP, Decyzja .., 10. 01. 1974).

Wydana decyzja miała ogromne znaczenie, bowiem odgrywała decydującą rolę w zabiegach o przejęcie wskazanych gruntów pod budowę skansenu, a także stanowiła podstawę do zorganizowania narady przedstawicieli różnych instytucji (m. in. Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Wydziału Kultury i Sztuki PWRN, Katedry Etnografii UAM, Muzeum Narodowego, P.P. PKZ, MPP na Lednicy) celem omówienia szczegółowych założeń programowych wielkopolskiego skansenu. Do zorganizowania narady, w której wzięli udział m. in. St. Błaszczuk, J. Burszta, M. Frajtak, A. Gólski, J. Łomnicki, J. Pic, K. Żuk, doszło 4 marca 1974 roku. Już na wstępie spotkania J. Łomnicki zaapelował do uczestników „... o przychylne i rzeczowe ustosunkowanie się do przedmiotu narady, co umożliwi szybką realizację” (Protokół z narady..., z 4. 03. 1974, s. 1). Wprowadzeniem do dyskusji był referat „*Wstępne założenia programowe Wielkopolskiego Parku Etnograficznego nad J. Lednickim*”, który wygłosił, reprezen-

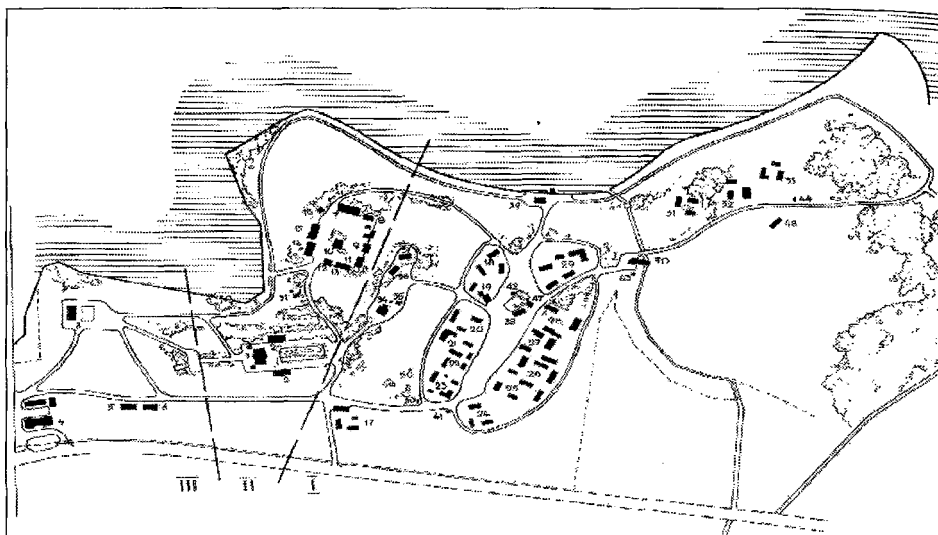
tujący MPP na Lednicy, etnograf A. Gólski. W przedstawionych założeniach prelegent zwrócił uwagę na trzy zasadnicze zagadnienia:

- „podstawą koncepcji projektowanego parku etnograficznego nad Jeziorem Lednickim jest założenie, że nie ma on służyć wyłącznie celom muzealnym a więc naukowo-badawczym i oświatowym, ale ma być jednocześnie ośrodkiem wypoczynku i przeżyć estetycznych oraz miejscem kulturalnej rozrywki ...”;
- „celem zasadniczym parku ma być zobrazowanie powszechnego w XVIII i XIX wieku osadnictwa wielkopolskiego oraz rozwój historycznych cech budownictwa chłopskiego i folwarcznego (...) Wielkopolski”;
- przedmiotem ekspozycji ściśle muzealnej parku ma być:
 - 1) zespół typowych budynków chłopskich uporządkowanych przestrzennie w układzie średnio zwartej ulicówki, otoczonych polami i sadami, którym towarzyszyć będą zabudowania tzw. biedoty wiejskiej, rzemiosła chałupniczego, obiekty życia społecznego i kultu oraz zabudowania folwarczne z dworem;
 - 2) zespół, luźno rozstawionych w terenie, zagród samotnicznych i obiektów zaadaptowanych wewnętrznie na współczesne mieszkania („kustodie”) dla pracowników (Archiwum MPP, tamże).

Po przedstawieniu przez A. Gólskiego założeń wywiązała się dyskusja, której uczestnicy zgodzili się, że przyszły skansen musi być tak skomponowany, by jego układ nie robił wrażenia „parkowego”. Dlatego też należy dążyć do stworzenia „rekonstrukcji” wsi o synkretycznym charakterze zawierającym oprócz zespołu zagród chłopskich i towarzyszących im obiektów usług wiejskich (karczmy, młyna itp.), otoczonych układem pól i łąk, także zespół dworski z folwarkiem oraz zespół sakralny. W toku dalszej dyskusji bardzo ważną sugestią dla przyszłej koncepcji lednickiej było zwrócenie, przez J. Łomnickiego, uwagi na to, by zasadnicza część skansenu, czyli wieś chłopska, była założona w formie owalnicy z wiejskim placem pośrodku, wzdłuż którego rozlokowane będą zagrody chłopskie, a nie w formie ulicówki jak dotychczas projektowano.

Podsumowując tę część dyskusji, w której poruszano aspekt lokalizacji oraz zamysł lednickiej koncepcji skansenu, dyskutujący nie widzieli istotnych kwestii spornych²⁰. Wątpliwości pojawiły się dopiero wtedy kiedy dyskutowano o „głębokości” symbiozy pomiędzy Muzeum a skansenem oraz zasięgu ekspozycyjnym Muzeum na terenie skansenu. Powstałe wątpliwości J. Łomnicki starał się rozwiązać poprzez stwierdzenie, że „działalność [MPP na Lednicy — AP] na terenie skansenu (...) ograniczać się będzie jedynie do zaadaptowania części zabudowań folwarcznych na pomieszczenia magazynowe, natomiast działalność ekspozycyjna ograniczać się będzie do terenu wyspy [Ostrowa Lednickiego — AP] oraz istniejącego zaplecza na brzegu Dziekanowickim” (Archiwum MPP, Protokół z narady ..., 1974, s. 2 – 3). Wypowiedź tę uczestnicy dyskusji uznali za wyczerpującą. Tak więc, pozostało jedynie powołać zespół projektowy, który zdaniem M. Frajtała powinien działać, jak dotąd pod patronatem P.P. PKZ. Ponieważ K. Żuk oraz W. Kasprzycki, reprezentujący Pracownię Projektową P.P. PKZ — Poznań, nie zadeklarowali bezpośredniego udziału w kontynuowaniu opracowania planów skan-

²⁰ St. Błaszczyk ze względu na powiązanie skansenu z Ostrowem Lednickim oraz szczególne podejście J. Łomnickiego do kwestii użytkowania obiektów, tworzenia kustodii itp. nie uważał tej lokalizacji za szczególnie słuszą, ale sam fakt rozpoczęcia budowy, choć bardzo spóźniony powitał (jak pozostali uczestnicy narady) z nieukrywającym zadowoleniem.

Ryc. 4. Plan zagospodarowania przestrzennego WPE w Dziekanowicach. Oprac. J. Łomnicki, S. Staniukiewicz, T. Osyra, A. Gólski. Podział na sektory wg autora. I — sektor ekspozycyjny; II — sektor ekspozycyjno-użytkowy; III — sektor usługowy.

I — sektor ekspozycyjny

17 — zagroda chazacka	33 — zagroda Mazurów wieleńskich
18 — zagroda półrolnika (kaliskie)	34 — kościół
19 — karczma	35 — dzwonnica
20 — zagroda kmiecia (kaliskie)	36 — plebania
21 — zagroda półrolnika (kaliskie)	37 — szkoła
22 — zagroda komornika (kaliskie)	38 — kuźnia
23 — zagroda garncarza	39 — zagroda rybacka
24 — zagroda kmiecia (Wlkp. Pn.)	40 — krzyż przydrożny
25 — zagroda półrolnika (Wlkp. Pd.)	41 — kapliczka
26 — zagroda zagrodnika (Wlkp. Wsch.)	42 — figura św. Benona
27 — zagroda kmiecia (Wlkp. Zach.)	43 — figura św. Jana Nepomucena;
28 — zagroda zagrodnika (Wlkp. Pd.)	44 — krzyż przydrożny
29 — zagroda sołtysia (Wlkp. Centr.)	47 — remiza
30 — młyn wodny i zagroda młynarza	48 — olejarnia
31 — zagroda na trempel	50 — piec garncarski
32 — zagroda ołędzka	

II — sektor ekspozycyjno-użytkowy

1 — dwór	11 — stajnia
2 — oficyny	12 — chlew
7 — spichlerz	13 — obora
8 — owczarnia	14 — stodoła
9 — wozownia	15 — stodoła
10 — lamus dworski	16 — lamus tkacki

III. Sektor usługowy

3 — dwór	5 — czworak
4 — zajazd	6 — czworak

senu, postanowiono — by, w najbliższym czasie, zwołać jeszcze jedno spotkanie z udziałem zainteresowanych, na którym zostałby powołany zespół projektowy.

Uważam, że omówione przeze mnie spotkanie, choć odroczone na nim powołanie zespołu projektowego, zamknęło pewien etap w historii idei budowy wielkopolskiego skansenu. Wszak, po zakończeniu tej narady, nie tak jak po tej z 20 maja 1969 roku, wiedziano już, że organizatorem przedsięwzięcia będzie MPP na Lednicy, w którego strukturze znajduje się dział etnograficzny specjalnie powołany do tego celu, że skansen zlokalizowany będzie we wsi Dziekanowice, że jego założenia w aspekcie etnograficznym bezpośrednio korespondują z założeniami szreniawskimi i, że władze wojewódzkie wykazują szczególne zainteresowanie rozwojem Lednicy, w programie której — skansen, choć traktowany komplementarnie, odgrywa bardzo ważną rolę. Tak więc nadszedł czas na dyskusję o metodach realizacji a nie o jej potrzebie.

Akceptacja lokalizacji i jej wstępnych założeń przez władze PWRN w Poznaniu oraz poznańskie środowisko skansenotwórcze spowodowało, że już w czerwcu tego samego roku zapadła decyzja o wyłączeniu i przekazaniu gruntów (18 ha) w Dziekanowicach na cele, jak to określono wyłącznie i bezpośrednio związane ze skansenem (Archiwum MPP, Decyzja WZPGR ..., 27. 06. 1974)²¹. Jednocześnie stworzony przez J. Łomnickiego zespół (J. Łomnicki, St. Staniukiewicz, A. Gólski, T. Osyra) kontynuuje pracę nad opracowaniem koncepcji przestrzennej i funkcjonalnej skansenu, która zgodnie z intencją Muzeum, powinna nawiązywać do ogólnego planu zagospodarowania obrzeży jeziora Lednica (zob. ryc. 4). Ostatecznie projekt koncepcji przestrzennej i funkcjonalnej skansenu powstaje w drugiej połowie 1974 roku, a po uzupełnieniu go planami studium zagospodarowania terenu zostaje przedłożony do Urzędu Wojewódzkiego, gdzie 29 września 1975 roku zostaje urzędowo zatwierdzony, przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i Dyrektora Urzędu Kultury i Sztuki, do jak najszybszej realizacji przez Muzeum.

Autorem scenariusza etnograficznego do tej koncepcji, nie bez ingerencji J. Łomnickiego, jest A. Gólski bardzo dobrze znający koncepcję szreniawską i mający bardzo dobre rozeznanie w stanie zachowania architektury tradycyjnej w terenie (A. Gólski, 1976)²².

Wśród zainteresowanych, jedni uważają, że scenariusz i założenia koncepcji lednickiej są kontynuacją koncepcji szreniawskiej, inni zaś (mimo wyraźnych nawiązań do niektórych zagadnień zawartych w projekcie Muzeum Wsi Wielkopolskiej w Szreniawie) traktują ją jako nową. Sądzę, że lednicka koncepcja skansenu wielkopolskiego bezpośrednio koresponduje z koncepcją szreniawską, a jej novum, większe uszczegółowienie zasad doboru, lokalizacji i montażu przenoszonych obiektów, to wynik ewolucji poglądów i korekt powodowany ponad dwudziestoletnim trwaniem idei budowy skansenu w świadomości poznańskiego środowiska skansenotwórczego, a nie efekt jakiegoś rewolucyjnego spojrzenia. Pomijam tu jednak nowatorstwo J. Łomnickiego w eksponowaniu Ostrowa Lednickiego poprzez wielkoprzestrzenną i strefową ochronę dziedzictwa

²¹ W tym samym czasie (czerwiec 1974 r.) — J. Łomnicki, mimo formalnego braku gruntów pod budowę WPE, demontuje i przenosi z Kaliskiego nad Lednicę dwa pierwsze obiekty do zagrody kaliskiej.

²² W końcu 1975 roku St Błaszczak, główny propagator idei budowy skansenu wielkopolskiego przechodzi na emeryturę i przez długi okres czasu nie bierze udziału w pracach i dyskusjach nad koncepcją WPE. Jego aktywny powrót następuje dopiero w 1982 roku na prośbę A. Kaszubkiewicza nowego dyrektora Muzeum i trwa do 1989 roku, do ostatnich dni Jego życia.

archeologicznego nad jeziorem Lednica²³, w której istotną rolę odgrywa Wielkopolski Park Etnograficzny, co w przyszłości, na długi czas, zniekształci, jego postrzeganie przez polskich skansenologów. Potwierdza to m. in. wystąpienie F. Midury, który w 1978 roku na międzynarodowej konferencji skansenowskiej w Sanoku, przedstawiając chronologię rozwoju polskiego muzealnictwa skansenowskiego, podaje informację, że już w 1973 roku otwarto w Lednogórze pierwszą część Wielkopolskiego Parku Etnograficznego (1978, s. 9). Tymczasem, jak już wcześniej wspominałem, o projekcie budowy WPE nad jeziorem Lednica zaczęto poważnie mówić dopiero od 1973 roku.

Wróćmy zatem do założeń opracowanych przez A. Gólskiego. Otóż według tych założeń skansen, położony, na wschodnim brzegu jeziora Lednica w Dziekanowicach, dzieli się na trzy zespoły ekspozycyjno-użytkowe:

I) sektor ekspozycyjny ściśle etnograficzny (tzw. zasadniczy skansen lub wieś chłopska) składający się z: *a)* zbioru typowych chłopskich budynków zestawionych w zagrody lub obejścia rozlokowane wokół owalnego placu z kuźnią, remizą i stawem pośrodku, *b)* zespołu sakralnego, *c)* pojedynczych obejść i urządzeń przemysłu ludowego, *d)* grupy budynków w formie zagród samotnicznych reprezentujących m. in. typowe mikroregiony kulturowe Wielkopolski;

II) sektor ekspozycyjno-użytkowy zabudowań folwarcznych, dworskich i chłopskich z częściowym przeznaczeniem obiektów dla bazy administracyjnej, magazynowej i mieszkaniowej;

III) sektor ogólnie użytkowanych obiektów oraz urządzeń usługowo-turystycznych.

Pominąwszy zatem sektor **III**, a także projektowany zbiór obiektów nietypowych lub cennych lokowanych (w ramach programu strefowej ochrony Ostrowa Lednickiego) na obrzeżu jeziora Lednica — pozostają nam tylko dwa sektory (**I** i **II**) tworzące podstawowy zespół ekspozycji skansenowskiej. Tak więc, jawi się nam tu nieduża, średnio zwarta wieś wielkopolska z różnymi zabudowaniami chłopskimi, sakralnymi, dworskimi i folwarcznymi, wkomponowanymi w układ przynależnych do niej pól i łąk (por. A. Gólski, 1976, s. 31). Mamy tu zatem, pomijając formę wsi typu owalnica bardzo duże podobieństwo obu założeń (por. St. Błaszczuk, 1972, s. 289 – 293). Ten zaś przykład nie jest jedynym potwierdzeniem ich merytorycznego związku, bowiem podobieństwo również można znaleźć w:

1) określeniu zasięgu oddziaływania skansenu wielkopolskiego dla obszaru Wielkopolski właściwej;

2) rozpiętości czasowej ekspozycji — od II połowy XVIII do schyłku XIX wieku (St. Błaszczuk), czy też inaczej do początków XX wieku (A. Gólski);

3) preferencji dla obiektów typowych;

4) preferencji dla aspektu etnograficznego (społeczno-historycznego) w doborze obiektów do zasadniczego skansenu przez ograniczenie aspektu konserwatorskiego (w koncepcji lednickiej, ten ostatni aspekt odnosi się tylko do programu strefowej ochrony Ostrowa Lednickiego, a nie do skansenu);

²³ Tym działaniem J. Łonnicki wyprzedził o prawie dwadzieścia lat postanowienia *Karty Łożańskiej* (1989), w której czytamy „*Polityka ochrony dziedzictwa archeologicznego musi stanowić integralny składnik polityki dotyczącej przestrzennego zagospodarowania terenu, jak również polityki kulturalnej, ochrony środowiska oraz polityki edukacyjnej. Tworzenie rezerwatów archeologicznych i stref ochronnych stanowi część takiej polityki*”. (Międzynarodowa Karta ..., 1996, s. 74).

- 5) uwypukleniu rozwarstwienia społeczno-gospodarczego w układzie przestrzennym (zespół zabudowań chłopskich — zespół zabudowań dworsko-folwarcznych);
- 6) uznaniu zagrody (obejścia) jako podstawowej jednostki ekspozycyjnej;
- 7) przyjęciu układu przestrzennego (kompozycji) typu wieś;
- 8) podkreśleniu związku wsi z miasteczkiem rolniczym oraz przyszłościowej wizji ewentualnego rozszerzenia ekspozycji o skansen (sektor) małomiejski;
- 9) usytuowaniu skansenu — w obu koncepcjach skansen został zlokalizowany w pobliżu autentycznej wsi, na terenie położonym nad jeziorem i z przepływającą przezeń niewielką strugą.

Uważam, że ta zbieżność w zasadniczych punktach założeń, to wynik nie tylko dojrzałości ponad dwudziestoletniej idei budowy skansenu wielkopolskiego, ale i efekt trafnego określenia jego misji. We wspomnianym okresie wielokrotnie zmieniano miejsce jego lokalizacji, dodawano lub ujmowano różne elementy składowe, ale cele skansenu wielkopolskiego, niezależnie od autorstwa założeń i metod ich realizacji, wydają się być trwałe i niezmiennie. Czy zatem uda się je tak zrealizować, by kreowana (rekonstruowana) wieś była odwzorowaniem oraz syntezą wizualnych cech kulturowych regionu i by robiła na odbiorcy wrażenie autentycznej wsi wielkopolskiej? Na to pytanie, w 1975 roku, nie znano jeszcze odpowiedzi.

BIBLIOGRAFIA

Błaszczak St.

1963 Wystawy wielkopolskiej sztuki ludowej w Poznaniu, Koszalinie i Lublinie, „Muzealnictwo”, nr 11, s. 123 – 130.

1972 Skansen wielkopolski w Szreniawie — założenia naukowo-programowe, (w:) Muzea skansenowskie w Polsce, Poznań, s. 275 – 304.

1986 Dlaczego skansen?, „Wprost”, nr 23 (184), z dnia 8. VI. 1986, s. 25 – 26.

Brencz A.

1994 Odrębności etnograficzne regionu, (w:) Przestrzeń historyczno-kulturowa Wielkopolski i Środkowego Nadodrza. Wielkopolski Ośrodek Studiów i Ochrony Środowiska Kulturowego w Poznaniu, Studia i Materiały 3, s. 47 – 57.

Burszta J.

1958 O wielkopolski skansen, „Nowy Świat” (dodatek „Głosu Wielkopolskiego”), R. 8, nr 8, z 16. II. 1958, s. 1.

1978 Problematyka etnograficzna Szlaku Piastowskiego, „KW”, nr 3 (16), s. 11 – 32.

Czajkowski J.

1989 Rozwój myśli skansenowskiej w Polsce 1945 – 1985, „Acta Scansenologica”, t. 5, s. 134 – 156.

Deklaracja ICOM ...

1966 Deklaracja Walnego Zgromadzenia ICOM w sprawie muzeów pod otwartym niebem, Kopenhaga-Sztokholm, 5 – 9 lipca 1957, (w:) Memoriał w sprawie ochrony budownictwa drewnianego w Polsce. Program organizacji parków etnograficznych, Warszawa, s. 13 – 19.

Fryza M.

1992 Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy, „Muzealnictwo”, nr 34, s. 28 – 34.

Gólski A.

1976 Wielkopolski Park Etnograficzny nad Jeziorem Lednickim. Problematyka wybranych zagadnień, „Materiały Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku”, nr 22, s. 26 – 41.

1979 Wielkopolski Park Etnograficzny na Lednicy, (w:) Muzea skansenowskie w Polsce, Poznań, s. 172 – 177.

- von Hinten W.
1985 Zur Konzeption das „Ekomusée” in Frankreich, „Acta Scansenologica”, t. 3, s. 43 – 64.
- Jeż-Jarecki Wł.
1966 Zagadnienia ochrony zabytków budownictwa ludowego a problem sieci parków etnograficznych, (w:) Memoriał w sprawie ochrony budownictwa drewnianego w Polsce. Program organizacji parków etnograficznych, Warszawa, s. 41 – 55.
- Kondziela H.
1985 Wspomnienie pośmiertne. Mgr Jerzy Łomnicki (1920 – 1981), „OchZ”, nr 1, s. 63 – 64.
1991 Jerzy Łomnicki jako konserwator zabytków, badacz i organizator muzeum, (w:) Konserwator i zabytek, s. 20 – 7211.
- Laenen M.
1976 Über einige Aspekte der edukativen Arbeit im Freilichtmuseum Bokrijk, Tagungsbericht Stübing bei Graz 1974, Führer und Schriften des Rheinischen Freilichtmuseums und Landesmuseums für Volkskunde in Kommern, Nr. 8, s. 49 – 52, Köln.
- Malinowski K.
1966 Muzealnictwo XX-lecia, „Muzealnictwo”, nr 13, s. 14 – 40.
- Mangelowa I.
1952 Ogólnopolski Zjazd Konserwatorów, „OchZ”, nr 4, s. 281 – 286.
- Memoriał ...
1966 Memoriał w sprawie ochrony budownictwa drewnianego w Polsce. Program organizacji parków etnograficznych, Warszawa.
- Michalak R.
1976 Szlak Piastowski Poznań-Gniezno (Koncepcja zagospodarowania), „KW”, 1 – 2 (8), s. 73 – 86.
- Michelsen P.
1976 Einige allgemeine Bemerkungen über die edukativen Aufgaben und Möglichkeiten der Freilichtmuseen, Tagungsbericht Stübing bei Graz.
1974 Führer und Schriften des Rheinischen Freilichtmuseums und Landesmuseums für Volkskunde in Kommern, Nr. 8, s. 23 – 32.
- Midura F.
1978 Program rozwoju muzealnictwa skansenowskiego w Polsce do roku 1990, (w:) Międzynarodowa konferencja skansenowska, Sanok, s. 3 – 19.
- Międzynarodowa Karta Ochrony ...
1996 Międzynarodowa Karta Ochrony i Zarządzania Dziedzictwem Archeologicznym ICAHM — ICOS. Karta Lozańska, (w:) Vademecum ..., s. 73 – 78.
- Myszcynowa Z.
1961 Z dyskusji o zbiorach ludoznawczych, uprawach w dobie neolitu i skansenie, „Gazeta Poznańska”, R. XIV (230), z dn. 28 września 1961, s. 3.
- Neufassung der ...
1984 Neufassung der ICOM — Deklaration, (w:) Tagungsbericht Ungarn 1982, Szentendre, s. 91 – 102.
- Ochrona architektury ...
1954 Ochrona architektury ludowej — zadaniem konserwatorów wojewódzkich [śm], „Express Poznański”, z dn. 29. 10. 1954, s. 4
- Pieńkowska H.
1975 Program i kierunki rozwoju muzeów ziemi krakowskiej, (w:) Arkusze muzealne ziemi krakowskiej, Kraków, s. 8 – 9.
- Pieprzyk J.
1961 Bezrolny skansen, „Głos Wielkopolski”, R. XVII (229) z dnia 28 września 1961, s. 6.
- Piwocki K.
1961 Zabytek, rezerwat, park kultury — muzeum w plenerze, „OchZ”, nr 3 – 4, (54/55), s. 3 – 4.

- Pokropek M.
1966 Budownictwo ludowe w Polsce, (w:) Memoriał w sprawie ochrony budownictwa drewnianego w Polsce. Program organizacji Parków etnograficznych, s. 27 – 39, Warszawa.
- Ptaśnik M.
1964 Stan i perspektywy muzealnictwa polskiego, „Muzealnictwo”, nr 12, s. 7 – 12.
- Rivière G. H.
1985 Définition évolutive de l' écomusée, „Museum”, No 148, s. 182 – 183, Paris.
- Rybicki Ał.
1972 Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku, (w:) Muzea skansenowskie w Polsce, s. 181 – 190. Poznań.
- Seweryn T.
1948 Osiedla zabytkowe w Polsce, „Kwartalnik Muzealny”, R. I, z. I-IV, s. 51 – 58, Kraków.
- Szczepanek T.
1979 Muzeologiczna ochrona krajobrazu kultury na Podhalu, Spiszu i Orawie, „Rocznik Podhalański” t. 2, s. 5 – 15, Zakopane.
- Zachwatowicz J.
1981 Ratunek dla zabytkowych wsi, „Spotkania z Zabytkami”, nr 5, s. 2 – 5.
- Zawistowicz-Adamska K.
1966 Park etnograficzny — muzeum pod otwartym niebem, (w:) Memoriał w sprawie ochrony budownictwa drewnianego w Polsce. Program organizacji parków etnograficznych, Warszawa, s. 21 – 26.

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE
(Archiwum MPP na Lednicy)

- Adnotacja** służbowa Zb. Torońskiego na dok: Informacja w sprawie ochrony ludowego budownictwa drewnianego i programu zorganizowania parku etnograficznego (skansenu) w Poznaniu pod nazwą „Muzeum Wsi Wielkopolskiej” (14 marca 1967 r.).
- Decyzja** o ustaleniu lokalizacji inwestycji nr 2/74 [Wielkopolskiego Parku Etnograficznego nad jeziorem Lednica] we wsi Dziekanowice, w powiecie gnieźnieńskim, (maszynopis, ss. 2, 10 styczeń 1974).
- Decyzja Wojewódzkiego Zjednoczenia PGR** w Poznaniu o wyrażeniu zgody na wyłączenie i przekazanie gruntów pod budowę Wielkopolskiego Parku Etnograficznego w Dziekanowicach (maszynopis -kopia, 27, 06. 1974, ss. 1).
- Informacja** w sprawie ochrony ludowego budownictwa drewnianego i programu zagospodarowania parku etnograficznego (skansenu) w Poznaniu pod nazwą „Muzeum Wsi Wielkopolskiej” (maszynopis-kopia, ss. 6, marzec 1967).
- Informacje** w sprawie prac związanych z budową Skansenu — Muzeum Wsi Wielkopolskiej w Szreniawie, pow. Poznań (oprac. M. Frajtak, maszynopis, ss. 7, 1971).
- Memoriał** „O skansen wielkopolski” z 21 czerwca 1953 roku, skierowany do Dyrekcji Muzeum Narodowego w Poznaniu (oprac. St. Błaszczyk, maszynopis-kopia, ss. 3).
- Memoriał** w sprawie powołania Muzeum Wsi Wielkopolskiej (parku etnograficznego w Poznaniu), opracowany przez Oddział Kultury i Sztuki Ludowej Muzeum Narodowego w Poznaniu i przedłożony w dniu 23 listopada 1966 r. Przewodniczącemu WRN w Poznaniu (maszynopis, ss. 5).
- Memoriał Muzeum Początków** Państwa Polskiego na Lednicy w sprawie zagospodarowania obrzeży Jeziora Lednickiego (oprac. J. Łomnicki, maszynopis, ss. 3, marzec 1971).
- Notatki** St. Błaszczyka ze spotkania Rady Konserwatorskiej zorganizowanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w dniu 23 stycznia 1958 roku oraz rozmów toczonych, w okresie styczeń-luty, z członkami Rady Naukowej Wielkopolskiego Parku Narodowego i Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków (rękopis-kserokopia, ss. 4).
- Odpowiedź** Ministra Kultury i Sztuki na Wniosek Muzeum Narodowego w sprawie powołania wielkopolskiego skansenu, 21 wrzesień 1965 r., (maszynopis-kopia, ss. 1).

- Opinia w sprawie „Założeń programowo-naukowych Muzeum Wsi Wielkopolskiej (skansenu) w Szreniawie pod Poznaniem”** (oprac. T. Wróblewski, maszynopis, ss. 7, 1969).
- Opinia lokalizacyjno — koordynacyjna PPiMRN w Gnieźnie w sprawie budowy Wielkopolskiego Parku Etnograficznego w Dziekanowicach, pow. Gniezno, wydana 15 września 1973 r.** (maszynopis, ss. 1).
- Pismo od WKZ [Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu]** skierowane do Dyrekcji Muzeum Narodowego w Poznaniu z dnia 16 lutego 1967 r., z propozycją współpracy w sprawie powołania „Muzeum Wsi Wielkopolskiej” (maszynopis-kopia, ss. 1 oraz 2 załączniki).
- Pismo J. Łomnickiego**, skierowane 30. 01. 1973 r., do Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej Wydział Kultury — Wojewódzki Konserwator Zabytków w Poznaniu w sprawie urządzenia ekspozycji wielkopolskiego budownictwa ludowego tzw. skansenu nad jeziorem Lednickim (maszynopis, ss. 2).
- Pismo do Wydziału Urbanistyki i Architektury w Gnieźnie (J. Łomnicki)**, maszynopis, ss. 3, z dn. 3. 11. 1973).
- Plan zagospodarowania przestrzennego Wielkopolskiego Parku Etnograficznego na Lednicy. Dokumentacja Techniczna** (Opracowali: J. Łomnicki, S. Staniukiewicz, A. Gólski, T. Osyra, światłokopia, sierpień 1974).
- Postanowienia koordynacyjne Wojewódzkiej Komisji Planowania Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu.** Załącznik do Decyzji nr 2/74 w sprawie lokalizacji Wielkopolskiego Parku Etnograficznego nad Jez. Lednickim w pow. gnieźnieńskim (maszynopis, ss. 2).
- Protokół z wizji w dniu 22 i 28 kwietnia 1967 r.** w sprawie lokalizacji skansenu wielkopolskiego (maszynopis-kopia, ss. 2).
- Protokół z posiedzenia Rady Ochrony Dóbr Kultury** odbytego w dniu 8 października 1968 r., (maszynopis-kserokopia, ss. 5).
- Protokół z posiedzenia Wojewódzkiej Rady Ochrony Dóbr Kultury w sprawie lokalizacji Skansenu** odbytego dnia 15. X. 1968 r., (maszynopis-kserokopia, ss. 2).
- Protokół z narady konserwatorskiej w Wydziale Kultury PWRN w sprawie lokalizacji skansenu, Muzeum Wsi Wielkopolskiej, odbytej w dniu 20 maja 1969 r.,** (maszynopis-kopia, ss. 4).
- Protokół Rady Technicznej Nr 23 (kompleksowy) z posiedzenia Rady Technicznej, Oddział PKZ w Poznaniu w dniu 23 października 1970** (maszynopis, ss. 3).
- Protokół z narady poświęconej założeniom programowym Wielkopolskiego Parku Etnograficznego nad Jeziorem Lednickim z dn. 4 marca 1974** (maszynopis, ss. 4).
- Protokół z posiedzenia Zespołu Doradczego d/s. Muzeów Skansenowskich** odbytego w Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy w dniu 30. 03. 1982 (maszynopis, ss.4).
- Rozpoznanie obiektów zabytkowych (karty obiektu).** Dokumentacja Techniczna. Muzeum Wsi Wielkopolskiej — Szreniawa (oprac. Pracownia Projektowa PP PKZ Poznań, maszynopis, ss. 5, karty obiektu 153, il. 228).
- Sprawozdanie z wyjazdu służbowego w sprawie ustalenia miejsca zlokalizowania skansenu wielkopolskiego** ([ZT], maszynopis-kserokopia, ss. 1, 10 października 1967).
- Studium programowe Muzeum Wsi Wielkopolskiej — Szreniawa.** Dokumentacja Techniczna. Pracownia Projektowa PP PKZ, tek. 1 – 3, Poznań grudzień 1970.
- Teczka 1** — Elaborat opisowy (W. Kasprzycki, St. Błaszczk, maszynopis, ss. 147).
- Teczka 2** — Plansze (W. Kasprzycki, D. Świątek, A. Ceregra, szt. 13).
- Teczka 3** — Fotografie plansz i modelu (G. Maćkowiak, ss. 22).
- Szkie koncepcyjny projektowanego Wielkopolskiego Parku Etnograficznego (Muzeum Wielkopolskiego Budownictwa Ludowego) Poznań — Kobyłepole** (oprac. St. Błaszczk, maszynopis-kserokopia, ss. 2, 15. 08. 1965).
- Szkie programowy zagospodarowania przestrzennego Muzeum Wsi Wielkopolskiej (skansenu) — Lednica, pow. Gniezno.** Dokumentacja Techniczna (1973, opr. W. Kasprzycki, maszynopis, ss. 4).
- Wniosek Muzeum Narodowego w Poznaniu skierowany do Ministra Kultury i Sztuki — Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków o organizację parku etnograficznego w Poznaniu z dnia 16 sierpnia 1965 roku** (maszynopis-kopia, ss. 3).
- Wnioski w sprawie lokalizacji i założeń organizacyjno-programowych Wielkopolskiego Muzeum Budownictwa Ludowego (skansenu wielkopolskiego) z dnia 9 grudnia 1967** ([ZT], maszynopis-kserokopia, ss. 5).
- Wnioski w sprawie lokalizacji i założeń organizacyjno-programowych Muzeum Wsi Wielkopolskiej (skansenu wielkopolskiego)** (maszynopis, oprac. St. Błaszczk, 18. 10. 1968, ss. 5)

Wytyczne lokalizacyjne Wojewódzkiej Komisji Planowania Gospodarczego PWRN w Poznaniu, skierowane 7 września 1973 r., do Wydziału Kultury PWRN w Poznaniu (maszynopis, ss. 1).

Założenia programowo-naukowe Muzeum Wsi Wielkopolskiej (skansenu) w Szreniawie pod Poznaniem (oprac. St. Błaszczyk, maszynopis, ss. 53, Poznań 1969).

DIE EVOLUTION DER PROGRAMMGRUNDSÄTZE DES WPE (GROßPOLNISCHER ETHNOGRAPHISCHER PARK)

Zusammenfassung

Die Idee des Baus des Großpolnischen Ethnographischen Parks in der Posener Wojewodschaft geht auf die vierziger Jahre des 20. Jh. zurück, wenn die Mitarbeiter des Nationalmuseums in Poznań, im Zusammenhang mit der Organisation einer ethnographischen Exposition vorgeschlagen haben, in der Nähe des Palast- und Parkkomplexes in Rogalin ein Freilichtmuseum-Punkt bei dem Museum zu gründen. Endgültig wurde diese Idee nicht realisiert, jedoch seit dieser Zeit wurde immer lauter über diese Idee gesprochen. Dabei wurde vorgeschlagen, den zukünftigen ethnographischen Park in Posen oder in seiner Umgebung zu lokalisieren. Die Wahl der Lage sowie der Museumscharakter des Parks knüpfte an die skandinavischen Traditionen an, welche die Gründung der Expositionen in Form eines Freilichtmuseums durch die ethnographischen oder Mehrfachmuseen bevorzugten und die Freilichtmuseen in der Stadt, in der Nähe ihres Sitzes, eventuell in der authentischen Parkanlage anlegten.

Unter den unermüden Verbreitern der Realisierung dieser Idee zeichnete sich am meisten Dr. Stanisława Błaszczyk (1906 – 1989) aus, der als erste in Großpolen eine Programmdeklaration des zukünftigen Freilichtmuseums verkündete, indem er schrieb:

„das Freilichtmuseum soll einen Regionalcharakter, genauer gesagt einen großpolnischen Charakter haben, das architektonische Bild des einheimischen Dorfes an den Beispielen der typischen, aus mehreren Gegenden Großpolens ausgewählten Volksbaukunst widerspiegeln“. Die Determination des Autors dieser Worte war so groß, daß es ihm gelang, ungeachtet dessen, daß sich die Schwierigkeiten auftrümpften und daß sich das Nationalmuseum in Posen von der Berufung des Freilichtmuseums in seiner Struktur offiziell zurückgezogen hat, um diese Idee einige zehn Personen zu sammeln, unter anderen J. Łomnicki (den damaligen Wojewodschaftsdenkmalpfleger), dank den am 20. Mai 1969 die so lange erwartete Entscheidung über die endgültige Lokalisierung des Museums des Großpolnischen Dorfes in der Nähe des Nationalmuseums der Landwirtschaft in Szreniawa getroffen wurde. Die getroffene Entscheidung wurde zur Grundlage der Erarbeitung einer vollständigen Dokumentation, die zum praktischen Beginn des Baus dieses Freilichtmuseums notwendig war. Im Jahre 1970 wurden alle Aufgaben ausgeführt, die zum Beginn der Investition notwendig waren, auf die man in Posener Region über 20 Jahre wartete.

In derselben Zeit, parallel zu den mit dem Freilichtmuseum in Szreniawa verbundenen Handlungen, werden jedoch die individuellen Handlungen von J. Łomnicki (der in den Jahren 1969 – 1981 die Funktion des Direktors im Museum der Ersten Piasten auf Lednica ausübte) sichtbar, der die ersten architektonischen Objekte überträgt und am Rand des Lednica-Sees aufstellt, um dort eine konservatorisch-technische Basis für das neu entstandene archäologische Freilichtmuseum zwischen Gnesen und Posen zu schaffen.

Die Übertragung der Objekte der traditionellen Architektur an den Lednica-See, der Bau einer wichtigen Landstraße, deren Abschnitt Posen-Gnesen über Pobiedziska die kürzeste Verbindung von Ostrów Lednicki nach Posen sichert, die Berufung einer ethnographischen Abteilung, und das wichtigste — das Zurückhalten der Arbeiten in Szreniawa — geben J. Łomnicki Trümpfe, damit er bei den Behörden einen Antrag auf die Entscheidung über den Bau des Großpolnischen Ethnographischen Parks am Rande des Lednica-Sees, konkret im Dorf Dziekanowice, als eine Abteilung des Museums der Ersten Piasten auf Lednica offiziell stellen kann. Der an die Wojewodschaftsbehörde übersandte Vorschlag, obwohl nur skizzenhaft, wurde von der Kulturabteilung des Wojewodschaftsnationalrates in Posen vorakzeptiert, was J. Łomnicki Anlaß zum Beginn der formalen und sachlichen Handlungen zwecks Erhalt der offiziellen Genehmigung für die Änderung der Lokalisierung und Bau des großpolnischen Freilichtmuseums in Dziekanowice gegeben hat. Diese, ziemlich intensiv geführten, Vorbereitungen, die auch von dramatischen Momenten bei den Entscheidungen von J. Łomnicki nicht frei waren: *„ich erkläre, daß wenn die Sache in der nächsten Zeit positiv nicht erledigt wird, werde ich — infolge der Ermüdung durch formale Angelegenheiten, die mit dieser Maßnahme verbunden sind — von*

der Absicht der Rettung des Volksbauwesens und von der Realisierung des Großpolnischen Ethnographischen Parks endgültig und definitiv zurücktreten", haben dazu geführt, daß schon im Januar 1974 die Entscheidung über die Festlegung der Lokalisierung des Großpolnischen Ethnographischen Parks am Lednica-See im Dorf Dziekanowice getroffen wurde. In demselben Jahr entsteht auch das Projekt der räumlichen und funktionalen Konzeption des Freilichtmuseums, und nach dessen Ergänzung mit den Plänen ein Studium der Raumordnung, das beim Wojewodschaftsamt vorgelegt und am 29. September 1975 vom Wojewodschaftsdenkmalpfleger und Direktor des Kultur- und Kunstamtes in Posen zur schnellsten Realisierung durch das Museum der Ersten Piasten auf Lednica amtlich bestätigt wurde.

Der Verfasser des Szenariums für diese Konzeption, nicht ohne Eingreifen von J. Łomnicki, war A. Gólski (Ethnograph beim Museum der Ersten Piasten auf Lednica), der die Konzeption von Szreniawa sehr gut kannte.

Einige der Interessierten sind der Meinung, daß das Szenarium und die Voraussetzungen der Konzeption von Lednica eine Fortsetzung der Konzeption von Szreniawa von St. Błaszczyk sind, und andere finden sie neu. Ich bin der Meinung, daß die Konzeption des großpolnischen Freilichtmuseums auf Lednica mit der Konzeption von Szreniawa direkt verbunden ist und ihr sachlicher Zusammenhang sowie Ähnlichkeiten in:

1. der Annahme der Raumordnung (Komposition) vom Typ Dorf — bestehend aus verschiedenen Bauern-, Sakral-, Hof- und Vorwerksgebäuden, die auf den zugehörigen Wiesen und Feldern komponiert wurden;
2. der Bestimmung des Wirkungsumfanges des großpolnischen Freilichtmuseums für das Gebiet des eigentlichen Großpolens;
3. der Zeitspanne der Expositionsobjekte — ab 2. Hälfte des 18. Jh. bis Ende des 19. Jh. (St. Błaszczyk) oder anders gesagt, bis zu den Anfängen des 20. Jh. (A. Gólski);
4. der Bevorzugung der typischen Objekte;
5. der Bevorzugung des ethnographischen (gesellschaftlich-historischen) Aspekts bei der Auswahl der Objekte für das grundsätzliche Freilichtmuseum durch die Begrenzung des konservatorischen Aspekts;
6. der Hervorhebung der gesellschaftlich-wirtschaftlichen Schichtung in der Raumordnung (Komplex der Bauerngebäude — Komplex der Hof- und Vorwerksgebäude);
7. der Anerkennung des Bauernhofes als grundsätzliche Ausstellungseinheit;
8. der Lage des Freilichtmuseums — in beiden Konzeptionen wurde das Freilichtmuseum in der Nähe eines authentischen Dorfes, auf einem am See gelegenen Gebiet und mit durchfließendem, kleinem Bach lokalisiert;
9. der Betonung des Zusammenhangs des Dorfes mit einer landwirtschaftlichen Kleinstadt sowie der zukünftigen Erweiterungsvision der Exposition mit einem kleinstädtischen Sektor zu finden sind.

Ich bin der Meinung, daß diese Gemeinsamkeit in grundsätzlichen Voraussetzungspunkten nicht nur Erfolg der Reife der über 20 Jahre dauernden Bemühungen um den Bau eines großpolnischen Freilichtmuseums sondern auch ein Effekt der richtigen Bestimmung dessen Aufgabe sind. Im erwähnten Zeitraum (bis 1975) wurde die Lokalisierung mehrmals geändert, verschiedene Bestandteile zugegeben oder abgenommen; die Ziele des Freilichtmuseums blieben jedoch, unabhängig von der Autorschaft der Voraussetzungen und Methoden deren Realisierung, dauerhaft und unveränderlich.

ABBILDUNGEN

Abb. 1. Netz der ethnographischen Parks für die historisch-geographischen Gebiete in Polen (Nach Wł. Jez-Jarecki, 1966, S. 50 – 51)

Abb. 2. Raumordnungsplan des Museums des Grosspolnischen Dorfes in Szreniawa. Variante I. Nach W. Kasprzycki, D. Świątek, A. Ceregra. Sektorverteilung nach dem Verfasser: I — Ethnographischer Sektor; II und III — Expositions- und Gebrauchssektor sowie Dienstsektor.

I. Ethnographischer Sektor:

1 — Hof; 2 — Hofpark; 3 — Obstgarten; 4 — Vorwerkshof; 5 — Scheune; 6 — Viehstall; 7 — Schäferei; 8 — Pferdestall; 9 — Wagenschuppen (Werkstätten); 10 — Hofvorratskammer; 11 — kleine Speicher; 12 — Ökonomenhaus mit zwei Wohnungen; 13 — Hofgesindehaus mit vier Wohnungen; 14 — Schmiede; 21 — Gartenbau des Freilichtmuseums; R1 — Erholungsplatz; KT — Bauernhof aus der Krotoszyngegend; K1 — Bauernhof aus der Kaliszgegend 1; K2 — Bauernhof aus der Kaliszgegend 2; KL — Gehöft des Stellmachers; CZ — Bauernhof aus der Czarnkówgegend; G — Bauernhof auf der Gostyńge-

gend; W — Bauernhof auf der Wolsztyngegend; 15 — kleine Kapelle; R2 — Erholungsplatz; K — Wirtshaus; R3 — Erholungsplatz; KS — Kirchenkomplex; W1 — Windmühle; W2 — Windmühle; GR — Gehöft des Töpfers; PC — Töpferofen; KZ — Gehöft des Korbmachers;

II. Expositions- und Gebrauchssektor und III. Dienstsektor:

16 — Kasse-Pförtnerie; 17 — Parkplätze; 18 — Museumspavillon; R4 — Aussichts-Erholungskomplex; M — Wassermühle; TK — Vorratskammer des Webers; 19 — Wohnpavillons; 20 — Dienstleistungspavillon; A — Amphitheater

Abb. 3. Skizze der Raumordnung des Großpolnischen Ethnographischen Parks in Dziekanowice. Nach W. Kasprzycki, D. Świątek, A. Ceregra, Sektorverteilung nach dem Verfasser. I — Expositionssektor; II — Expositions- und Gebrauchssektor: a) — Hofkomplex; b) — Vorwerkskomplex; III — Dienstsektor.

I. Expositionssektor

2 — Gehöft des Korbmachers; 3 — Vorratskammer des Webers; 4 — Wassermühle; 5 — Windmühle; 7 — Vikariatshaus; 8 — Kirche; 11 — Wirtshaus; 12 — Dorfkomplex; 13 — Gehöft des Töpfers; 14 — Schmiede; 16 — am Wege stehende Figur; 17 — kleine Kapelle; 22 — Aussichtsplatz

II. Expositions- und Gebrauchssektor

a) Hofkomplex (9) mit Kustodien (6); b) Verwerkskomplex; 21 — Erholungsplatz

III. Dienstleistungssektor

1 — Hof; 15 — Gehöft des Fischers; 18 — Parkplatz; 19 — Hotelkomplex; 20 — Anlegeplatz; 21 — Dienstleistungspavillon

Abb. 4. Raumordnungsplan des Großpolnischen Ethnographischen Parks in Dziekanowice. Nach J. Łomnicki, S. Staniukiewicz, T. Osyra, A. Gólski, Sektorverteilung nach dem Verfasser. I — Expositionssektor; II — Expositions- und Gebrauchssektor; III — Dienstleistungssektor.

I — Expositionssektor;

17 — Chazarien-Gehöft; 18 — Gehöft des Halbbauers (Kalisz-Gebiet); 19 — Wirtshaus; 20 — Gehöft des Ackersmanns (Kalisz-Gebiet); 21 — Gehöft des Halbbauers (Kalisz-Gebiet); 22 — Gehöft des Mieters (Kalisz-Gebiet); 23 — Gehöft des Töpfers; 24 — Gehöft des Ackersmanns (Nordgroßpolen); 25 — Gehöft des Halbbauers (Südgroßpolen); 26 — Gehöft des Hintersassen (Ostgroßpolen); 27 — Gehöft des Ackersmanns (Westgroßpolen); 28 — Gehöft des Hintersassen (Südgroßpolen); 29 — Gehöft des Schultheissen (Zentralgroßpolen); 30 — Wassermühle und Gehöft des Müllers; 31 — „Trempe“- Gehöft; 32 — Ollender-Gehöft; 33 — Gehöft der Wieleń-Masuren; 34 — Kirche; 35 — Glockenturm; 36 — Pfarrei; 37 — Schule; 38 — Schmiede; 39 — Fischerhof; 40 — am Wege stehendes Kreuz; 41 — Figur des Sankt Nepomucen; 44 — am Wege stehendes Kreuz; 45 — WC; 46 — Duschen; 47 — Remise; 48 — Ölmühle; 49 — Parkplatz; 50 — Töpferofen;

II. Expositions- und Gebrauchssektor

1 — Hof; 2 — Hinterhäuser; 7 — Speicher; 8 — Schäferei; 9 — Wagenschuppen; 10 — Hofvorratskammer; 11 — Pferdestall; 12 — Schweinestall; 13 — Viehstall; 14 — Scheune; 15 — Scheune; 16 — Vorratskammer des Webers

III. Dienstleistungssektor

3 — Hof; 4 — Gasthaus; 5 — Hofgesindehaus mit vier Wohnungen; 6 — Hofgesindehaus mit vier Wohnungen